

Baktrian

Elmi və mədəni bilikləri yayan dövrü nəşr

2025-2026 Qış Кыш Қыс Кыш Къыш Kış Güş Qışh Xыс Хёл Кыһын قش

A periodical disseminating scientific and cultural knowledge

傳播科學文化知識的期刊

Una publicación periódica que difunde conocimientos científicos y culturales

Baktrian

2025 il, 22 dekabr – 21 mart 2026-çı il.
2025 il, 22 dekabr – 21 mart 2026-ci il.
2025 senesi dekabrniñ 22 - martniñ 20 2026 senesi
2025 22 Aralık - 20 Mart 2026
2025 22-nji dekabr - 2026-njy ýylyň 20-nji marty
2025 yil 22 dekabr - 20 mart 2026 yil
2025-يىلى 22-دېكابىر - 2026-يىلى 20-مارت

2025 йылдың 22 декабре - 20 март 2026 йыл
2025 22 желтоқсан - 20 наурыз 2026 ж
2025 22-декабрь - 20-март 2026-жыл
2025 22 декабрь - 2026 елның 20 мартында
2025 чылдың декабрь 22 - март 20 2026
2025 сұлхи декабрён 22-мёшё
- мартән 20-мёшё 2026
2025 ахсыннынъ 22 күнэ
- атырдыах ыйын 20 күнэ 2026

-
- *Нас много?* 3

Мой дед – хаптагай?

Tarixi saxtakarlıq 4-11

Bahadur Tahirbəyov.

Əmanətə həyanət

Birinci dəfə deyil. Alfred Nobel sağ olsaydı... Nobelin vəsiyyəti.
Ad qoyub gedənlər (Arayış). Mükafatdan imtina edənlər.

İnsan həyatında dəvə izi 12-32

Firəngiz Rüstəmov.

Folklorda və mədəniyyətdə dəvə motivinin ezoterik semantikasi.

Açılmamış səhifələr: 33-37

Cəməl Şütürlü.

Prof. Bayram Tahirbəyovun dərc olunmamış bir kitab barədə

Elin gül ağzı. Bədəb atalar sözü. (*Rus dilinə tərcüməsi ilə*). Sorğu lüğəti.

Народное красное словцо. Азербайджанские охальные пословицы. (*С переводом на русский язык*). Словарь-справочник.

Dissenting opinion: 38-46
Ramiz Deniz

King Manuel's plan and discovery of Brazil

Şüursuz tədqiqatlar 47
Tətbiqi futurologiya xəbərləri:

Voke Briat.

Dəvəñ varsa – qoyun al

Şəmsiyyə Tahirbəyova.

Yuxunun öz vaxtı var!

В Международной Академии Системологии 48-51
Информация Секретариата МАС.

Бакинские встречи

Информационное письмо-приглашение

Гашим Алиев.

Симпозиум «Альтернативная энергетика будущего»

О фильме «İldönümü»

Yeni kitab. New books. Новые книги..... 52-57
Али Намаз

Об «Евангелие от Разбойника» Олега Намазова

Asaf Askarov

**Between Self-Determination and Territorial Integrity – An
Unresolved Conflict in International Law**

Elmin dili 58-62
İlqar İsmailov, Bahadur Tahirbəyov

**Elm menecerləri, elm rəsmiləri, elmi fəaliyyət təşkilatçıları,
tədqiqatçılar, ixtiraçılar, müəllimlər və alimlər arasında qarşılıqlı
anlaşma üçün yaddaş (“Rus-azərbaycan elmi terminlər izahlı lüğəti”nin
nəşrinə aid)**

Авторы. Müəlliflər. Yazarlar. Authors: 63
Who is who?

Yeni görüşə qədər son səhifə

Мой дед – хаптагай?

У хаптагая (*Camelus ferus*) тоже два горба, как и у нас – бактрианов (*Camelus bactrianus*). О нас мы писали в прошлых выпусках издания “Baktrian” (Үй 2025 и Райз 2025).

Многие учёные считают хаптагая предком бактриана, другие, наоборот, таким же как мы бактрианом, но одичавшим. Однако в пустынях Северной Африки и Передней Азии бактрианы никогда не дичают, хотя сами могут найти себе пропитание и воду. Учёные задаются вопросом: «Не означает ли это, что не человек когда-то одомашнил верблюда, а верблюд пришёл жить к человеку?» Учёные, правильно наблюдают, но, как часто бывает, ошибаются в выводах: верблюд пришёл не к человеку, а к овечьей отаре, для защиты от своего злейшего врага – фаланги. Дело в том, что фаланги убегают даже от запаха овец. Овца поедает фалангу, как только встретит.

Сегодня ареал хаптагая составляет несколько небольших районов в труднодоступных местах Восточного Туркестана и Монголии – там, где нет фаланг, а дальнейшее выживание находится под сомнением, несмотря на охранные меры.

Camal Şütürlü

Bahadur Tahirbəyov

Əmanətə xəyanət

2025-ci il sentyabr ayının 27-si Alfred Nobelin yazdığı vəsiyyətnamənin, 2026-cı il dekabr ayının 10-u Alfred Nobelin vəfatının 130-cu il dönümüdür.

Nobel mükafatına müraciətlərin son tarixi 31 yanvardır.

Birinci dəfə deyil

Əvvəl başıma gələnlərdən danışım, sonra Alfred Nobelin əmanətinə xəyanətdən söz açaram.

Universiteti təzə bitirmişdim. Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutunun tərkibində Molekulyar Biologiya Sektorunun yanında Xüsusi Konstruktor Bürosunda işləyirdim. Bürodə hazırladığı kosmosa göndəriləsi elektroforez aparatının işlədilməsi metodikası haqqında məqalə yazdım. Akademik səviyyədə ilk məqaləm idi. Müdürümə göstərdim. Dedi: “Gözəl. Bu yenilikdir. Mənim də adımlı yaz, gedək rəhbərin yanına, qoy akademiyanın jurnalına təqdimat versin”.

Səhər sektorun rəhbəri məqaləni diqqətlə oxuyub dedi: “Əla. Təqdimata günortaya qədər qol çəkərim. Bu gün prezident dərkanar yazsa, tez ekspertiza şöbəsinə çatdırın, ayın axırına qədər jurnalda çap olunsun”.

İki gün sonra ekspertiza şöbəindən xəbər gəldi: “Prezidentin bu gədər xoşuna gəldi ki, hətta öz adını da müəlliflərin sırasına yazmağa tapşırırdı. Amma yeni tələblərə uyğun olaraq elmi məqalənin uç nəfərdən artıq müəllifi ola bilməz – Tahirbəyov əlifba sırasına görə dördüncüsüdür, təklif olunur ki, onu müəlliflər tərkibindən çıxardaq”.

Belə bir hadisə baş verməsəydi, 2016-cı il yanvar ayının 31-də «Нoоcфepa. Oбщecтвo. Чeлoвeк» dərc olunduğu məqələmi 2022-ci ildə jurnalın saytıdan redaksiya tərəfindən silinməsi və 2014-cü il mart ayında "Философская и экономическая газета" gəzətdə dərc olunmuş məqələmi həmin ildə gəzətlə bir yerdə internet məkanından xaric edilməsi mənəviyyətimə böyük mənfə psixoloji zərbə vurardı. (Hər iki məqələni bu gün oxumaq olar.)¹ Nə yaxşıdır ki, insan orqanizmi sistem olaraq güclü adaptasiya imkanlarına malikdir.

Alfred Nobel sağ olsaydı...

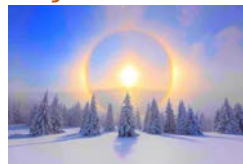
XIX əsrin ikinci yarısında Rusiyada fəaliyyət göstərmiş İsveçli ixtiraçı və sahibkar Alfred Nobel ölümündən bir il qabaq vəsiyyət etmişdir ki, bütün var-dövləti (bunların içərisində Bakı neftindən qazanılan sərmayə) bəşəriyyətə daha çox xeyir verən şəxsləri həvəsləndirmək məqsədilə İsveç həm Norveç krallıqlarında yaradılacaq xüsusi fonda yönəldilsin. 1900-cü ildə yaradılmış fond o zamandan bəri ən görkəmli alimlərə, ədiblərə, öndərlərə Nobelin adını daşıyan çox nüfuzlu mükafatlar paylayıb.

Bu mükafatlar hər il dekabrın 10-da – Nobelin vəfat etdiyi gün bəyan olunur və növbəti ilin başlanğıcında təntənəli şərətdə İsveç kral ailəsinin iştirakı ilə laureatlara təqdim olunur. Təltif olunanlara qızıl medal, diplom və 11 milyon İsveç kronu (indi təxminən 1 million ABŞ dolları) həcmində bank çeki verilir.

1

<https://usakad.info/gallery/%D0%9E%D0%D1%80%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B5.pdf> və <https://usakad.info/gallery/%D0%9A%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%85%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2.pdf>

01 № - 22.12

Нардуган

02 № - 23.12

Qaqauz Yeri günü

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тил күнү

03 № - 24.12

Башкортостан Республикаһының Конституцияһы көнө

06 № - 27.12

Международный день противэпидемическо й готовности

07 - 28.12

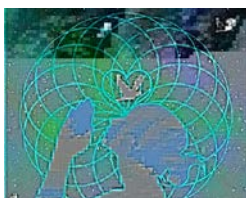

10 - 31.12

11 - 01.01.

2026 təqvim ili

День всемирных
молитв о мире

14 - 04.01

Newton Day

Welttag der
Brailleschrift

Nobel mükafatları fondu asılacaqsız, qeyri-hökumət təşkilatıdır. Özü özlüyündə laureatlığa namizədlərin irəli sürülməsi, bunların müzakirə edilməsi və son seçim keçirməsi proseslərinə qarışmır. Həmin vəzifələr sərbəst işləyən bölmələrin üzərinə qoyulubdur.

Hazırda Nobel fondu həmçinin Nobel simpoziumunu da idarə edir. Bu quruma 1966-cı ildən başlayaraq, əsasən, İsvec bankının ayırdığı maliyyə yardımını göstərilir.

1968-ci ildə İsvec bankı özünün 300-illik yubileyi ilə əlaqədar təklif etmişdir ki, Nobelin vəsiyyətinə qeyd olunan elmi sahələrlə yanaşı iqtisadiyyat üzrə də mükafatlar ayrılсын. İsvec Kral Elmlər Akademiyası, ilkin mükafatların verilməsinə dair prinsiplərə və qaydalara uyğun şəkildə həmin ixtisas üzrə mükafat verən qurumun səlahiyyətlərini öz üzərinə götürdü. İqtisadiyyat sahəsində mükafat da dekabrın 10-da, başqa mükafatların ardınca bəyan edilir. Birinci dəfə o, 1969-cu ildə verilmişdir. Rəsmi adı – Alfred Nobelin iqtisadiyyat üzrə xatirə mükafatıdır.

Lakin Nobel fondunun statusu, həmçinin mükafatları paylayan qurumun fəaliyyətinin tənzimləməsinə məxsus qaydalar xüsusi komitə tərəfindən zahirən vəsiyyətin şərtlərinə uyğun, mahiyyətə isə vəsiyyətə zidd şəkildə işlənilib hazırlanıbdır.

Belə ki, fizika və kimya sahəsində mükafatları, həm də iqtisadiyyat üzrə mükafatı verən Kral Elmlər Akademiyası, habelə fiziologiya və təbabət sahəsində mükafatları verən Stokholm Karolin Tibb-Cərrahiyyə İnstitutu nədənsə, hər bir mükafatı, bir qayda olaraq, üç nəfər arasında bölür. Beləliklə, elmin bu gün ən vacibli istiqamətlərinə təkan verəsi vəsaitin təmərküzləşməsi puça çıxarılır. Bu, Nobelin vəsiyyətinə ziddir. Axı vəsiyyət sahibi, onun öz sözünə görə, istərdi ki, təsis etdiyi mükafat elmlə məşğul olan «əliaşağı xəyalpərvər»ləri ruhlandırınsın.

Başqa ziddiyyət ondan ibarətdir ki, mükafatları çoxdan ötüb keçmiş illərdə əldə edilən nailiyyətlərə görə verirlər. Bu mükafatları, bir qayda olaraq, yaşa dolmuş professorlar alır. 1999-cu ilədək fizika sahəsində Nobel komitəsinə başçılıq edən S.Yarskoq deyirdi ki, «hətta göz

qabağındakı namizəd bu mükafatı gözləyib almaq üçün möhkəm cansağlığına malik olmalıdır». Mükafat, bəşəriyyətə ən çox xeyir vermək iqtidarında olan alimlərin işini sürətləndirən amil olmaq əvəzinə elmi işçilərin təqaüdünü birovuz artıran əlavənin bənzərinə dönübdür.

Təəccüblü deyil ki, əslə norvec olan amerikalı milyonçu Fred Kavli yeni elmi mükafat təsis etdiyi barədə bəyanat yayıb. Gözləndirdiyi kimi mükafat Nobel mükafatı ilə rəqabətli olub. Bir milyon ABŞ dolları həcmində bu mükafat iləşırı üç elmi sahə – astrofizika, nanotexnologiyalar, beynin öyrənilməsi sahələri üzrə verilir. Təltifetmə mərasimi Nobel mükafatlarının elan edilməsindən əvvəl – sentyabr ayında (birinci dəfə – 2008-ci ildə) keçirilir. Kavlinin dediyinə görə, yeni mükafat, öz tədqiqatları ilə dönüş yaradan alimlərin şirnikləndirməsini sürətləndirmək üçündür.

Nobelin vəsiyyətinin ədəbiyyata aid bəndi də düzgün yozulmayıb. Vəsiyyətə görə, ədəbiyyat üzrə mükafat almaqdan ötrü əsərin «idealist istiqamətli» olması bəsedici şərt. Burada hər hansı bədii ədəbiyyat haqqında heç nə deyilməyib. Dəqiq mənə daşıyan «idealist istiqamətli» ifadə onu idealizm ilə materializm arasındakı qarşıdurmaya aid etmək nəticəsində öz müəyyənliyini itirmişdir.

Nobel işgüzar adam – praktik idi və onun zamanındakı fəlsəfi baxışların mübarizəsi onu qətiyyənlə maraqlandırmırdı. O, idealizmi praktisizm ilə tutuşdururdu. Vəsiyyətdə söz elmi nəzəriyyələrin və elmi fantastikanın kağız üzərində ifadə edilməsindən gedir, çünki bunlar da, tətbiqi kəşflərlə yanaşı, bəşəriyyətin tərəqqisinə verilən töhfədir.

Ədəbiyyat üzrə mükafatların heç biri vəsiyyətə müvafiq verilməyib. Əksinə, Albert Eynşteyn, cüzi əhəmiyyətli «fotoeffekt» ilə əlaqədar mükafatlandırılıb, halbuki ona, ümumi nisbilik nəzəriyyəsini yaratdığına görə ədəbiyyat üzrə mükafat verilməli idi.

Nobel mükafatları komitəsi tərəfindən edilən bədii ədəbiyyata aid əsərlərin müəlliflərini mükafatlandırmaq cəhdi – Nobelin vəsiyyətinin bu cür yanlış yozulması uzun müddət riyaziyyatçıları beynəlxalq mükafatdan

21 № - 11.01

Ümumdünya “Çox sağol!” günü

23 № - 13.01

Хэйро

24 № - 14.01

Кумук тил эм маданият гюню

26 № - 16.01

Dünya «Beatles» günü

27 № - 17.01

Uşaq ixtiraları günü

01 № - 20.01

День памяти жертв тоталитарного режима в Азербайджане

02 - 21.01

Qucaqlaşma günü

05 - 24.01

Beynəlxalq eskimo günü

06 - 25.01

Beynəlxalq İnternetsiz gün

07 - 26.01

Всемирный день
таможни

Beynəlxalq Təmiz
Enerji Günü

məhrum edibdir, baxmayaraq ki, məhz bunların əsərləri yalnız «idealist istiqamətli»dir! Əbəs yerə deyil ki, vəsiyyətdə ayrıca olaraq riyaziyyatın adı çəkilməyibdir.

Yaranan vəsiyyəti Torontoda (Kanadada) C.Ç.Filds tərəfindən 1932-ci ildə bəyan edilən «Riyaziyyatda ən görkəmli kəşflərə görə beynəlxalq medallar» memorandumu qismən tənzimləyibdir. Bu təklifi həmin il Sürixdə (İsveçrədə) keçirilən Beynəlxalq riyaziyyat konqresi qəbul edibdir (əfsuslar ki, memorandumun sahibi konqresə bir ay qalmış keçinibdir). Qərara alınıbdir ki, əsas etibarilə qocaman alimlərə verilən Nobel mükafatlarından fərqli olaraq Filds mükafatı gənc (40 yaşnadək) alimlərə, özü də hər il yox, dörd ildən bir, Beynəlxalq riyaziyyat konqressi keçirilən zaman verilsin. Mükafat, Filds medalı və 15000 Kanada dollarından ibarətdir. Mükafatın böyük nüfuza malik olduğu daha vaciblikdir – bu, deməkdir ki, həmin laureat ötən dörd il ərzində dünyanın ən yaxşı riyaziyyatçısı sayılıbdir.

Bundan əlavə, 1982-ci ildə görkəmli suomi («finn» ruscadır) riyaziyyatçısı Rolf German Nevanlının adını daşıyan yeni beynəlxalq mükafat da ortaya çıxıb (2018 ildə mükafatın adı dəyişib, olub IMU Abacus Medal), bu mükafatla informasiya nəzəriyyəsinin riyazi aspektləri sahəsində nailiyyətlər əldə etmiş gənc alimlərin təltif olunması qərara alınıbdir.

Vəsiyyətin ən dözülməz ələ salınması isə 2000-ci ildə Bakıda «Qanlı Yanvar» törədən Mixail Qorbaçovun həmin il Nobel sülh mükafatı ilə təltif olunmasıdır. Bakı neftinin hesabına toplanmış vəsaitdən verilən mükafat bəhəsləri gülləbaran edən qatilə çatıbdır. «Millətlər arasında dostluğu möhkəmlətmək» işinə bundan daha artıq töhfə verən namizəd tapılmayıb?

Bütün bunlar Nobelin vəsiyyətinə xəyanətdir.

Nobel mükafatları get-gedə hörmətdən düşməkdədir.

Bakının nefti isə hələlik tükənməyibdir.

Azərbaycan Respublikasının Neft Fondu günü bu gün ən yüksək səviyyədə yeni elmi mükafat təsis etməyə qadirdir. Belə olsaydı, bu mükafatın dünyada ən böyük nüfuz qazanmasına ümid yaranardı. Əlbətdə vaxtında və elmi nəaliyyətlərə görə verilərsə.

Ad qoyub gedənlər

Arayış

Uzun illər Rus İmperiyasında fəaliyyət göstərmiş İsvec mənşəli ixtiraçılar və sənayeçilər – Nobellər ailəsi içərisində ən məhşurları:

Emmanuel (1801 – 1872), sualtı minalar ixtiraçısı, Sankt-Peterburqda mexaniki zavod qurmuşdur;

Alfred Bernhard (1833 – 1896), Emmanuelin kiçik oğlu, Nobel mükafatlarının təsisçisi, 1867-ci ildə dinamit, 1888-ci ildə ballistit (tüstüsüz barıt) kəşf etmişdir, partlayıcı maddələr istehsal edən bir çox müəssisələrin bünövrəsini qoymuş və bunların müştərək sahibi olmuşdur;

Lüdviq (1831 – 1888), Emmanuelin böyük oğlu, dəzgahlar konstrukturu, atasının zavodunu «Lüdviq Nobel» (sonra – «Rus dizeli») adlı iri maşınqayırma müəssisəsinə çevirmişdir, Bakıda qardaşı ilə birlikdə məşhur «Nobel qardaşları» neft şirkətini yaratmışdır;

Emmanuel (1859 – 1932), Lüdviqin oğlu, 1888-ci – 1917-ci illərdə Nobellər ailəsinin Rusiyadakı müəssisələrinin və şirkətlərinin başçısı, 1918-ci ildən sonra İsvecdə yaşamışdır.

Nobelin vəsiyyəti

«Mən, Alfred Bernhard Nobel, fikirləşərək və qərarlaşaraq, ölənəcn qazanası əmlakıma dair vəsiyyətimi bununla bəyan edirəm:

Məndən qalmış bütün satılası varidat aşağıdakı qaydada təqsim olmalıdır. Bütün sərmayə, vəsilərim tərəfindən, zəmanət ilə, etibarlı saxlanılmaya verilməlidir və fonda çevrilməlidir, bundan məqsəd, hər il, əvvəlki illərdə bəşəriyyətə ən böyük xeyir vermiş şəxsləri pul mükafatları ilə təltif etməkdir.

Mükafat fondu aşağıdakı şəkildə paylanan beş bərabər hissəyə bölünməlidir: bir hissəsi – fizika sahəsində ən mühüm kəşf ya ixtira əməl etmiş şəxsə, ikinci hissəsi – kimya sahəsində ən mühüm təkmilləşdirmələrə nail olmuş yaxud kəşf əməl etmiş şəxsə, üçüncü hissəsi – fiziologiya

09 - 28.01

Ülusallararası Veri
Koruma Günü

10 - 29.01

Otomobil İcat Günü

15 - 03.02

23 - 11.02

Internationaler Tag der
Frauen und Mädchen in
der Wissenschaft

25 - 13.02

26 - 14.02

Día Mundial de la Computadora

02 - 20.02

Чараа-Байрам

07 - 25.02

Башкортостан
Республикаһының
Милли флагы көнө

08 - 26.02

12 - 02.03

Internationaler Spieltag

13 - 03.03

World Writers' Day

ya təbabət sahəsində ən mühüm kəşf əməl etmiş şəxsə, dördüncü hissəsi – idealist istiqamətli görkəmli əsər yaradan şəxsə və nəhayət, beşinci hissəsi – millətlər arasında dostluğu möhkəmlətmək, silahlı qüvvələrini qarşdurmasını aradan qaldırmaq yaxud aşağı salmaq, habelə sülhsevər qüvvələr konqreslərini təşkil etmək ya da bunların keçirilməsinə yardım göstərmək işinə ən böyük töhfə vermiş şəxsə.

Fizika və kimya sahəsində mükafatlar İsvec Kral Elmlər Akademiyası, fiziologiya və təbabət sahəsində mükafatlar Stokholmdakı Karolin İnstitutu, ədəbiyyat sahəsində mükafatlar Stokholmdakı İsvec Akademiyası, nəhayət, sülh mükafatı norvec stortinginin seçdiyi beş üzvündən ibarət komitə tərəfindən verilməlidir. Bu, iradə izharıdır, və mükafatların verilməsi laureatın bu ya digər millətə mənsubiyyətilə əlaqələndirilməməlidir, eləcə də mükafatın məbləği bu ya digər təəbəliyə aidiyyat ilə müəyyəndirilməməlidir.

Bu, son və qəti vəsiyyətdir, qanuni qüvvəyə malikdir və bütün əvvəlki vəsiyyətlərimi, əgər mən öləndən sonra üzə çıxarsa, ləğv edir. Nəhayət, axırncı mütləq tələbim ondan ibarətdir ki, vəfatım səriştəli həkim tərəfindən birmənalı təyin edilsin və ancaq bundan sonra cəsədim yandırılsın.

Paris, 27 sentyabr 1895-ci il.

Alfred Bernhard Nobel»

(Alman dilindən tərcümə edilmişdir).

Mükafatdan imtina edənlər:

Vilhelm Konrad Rentgen (Wilhelm Conrad Röntgen). O, 1901-ci ildə fizika üzrə Nobel mükafatı laureatı təyin olunub. Mükafatı təqdim etmə mərasiminə gəlməyib. Pul ona poçtla göndərilib, amma o, bu pullardan istifadə etməyib. Birinci Dünya Müharibəsi ərəfəsində o, yardım məqsədi ilə Alman ordusuna bütün əmanətlərini Nobel mükafatı da daxil olmaqla köçürüb.

1906-cı ildə Lev Tolstoy (Лев Толстой), Finlandiyalı yazıçı Arvid Yərnefeltin (Arvid Järnefelt) vasitəsilə Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatından imtina

etməyi bacardı. Bu mükafatın, bu pulun, "hər hansı bir pul kimi, yalnız pislik gətirə biləcəyinə" söylədi.

Adolf Hitler, 1937-ci ildə Almaniya vətəndaşlarına Nobel mükafatını almağı qadağan etdiyinə görə kimyaçılar Rixard Kun (Richard Johann Kuhn) və Adolf Butenandt (Adolf Friedrich Johann Butenandt), eləcə də fizioloq Gerhard Domagk (Gerhard Johannes Paul Domagk) 1938 və 1939-cu illərdə mükafatlandırma mərasimində iştirak edə bilmədilər. Medallar alimlərə İkinci Dünya Müharibəsindən sonra verildi, amma pul Nobel Fondunda qaldı.

1958-ci il Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı Boris Pasternak (Борис Пастернак) Sovet hakimiyyətinin təzyiqi altında mükafatdan imtina etmək məcburiyyətində qaldı. Nobel Komitəsi imtinanı məcburi hesab etdi və 1989-cu ildə diplom və medal yazığının oğluna verildi.

1964-cü ildə Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatının laureatı təyin edilən Jan-Pol Sartr (Jean-Paul Charles Aymard Sartre), mükafatın vaxtında verilmədiyini görə və müstəqilliyinə mane olacağından ehtiyatlanaraq imtina etdi. Bundan əlavə, o, ədəbiyyatın, dünyanın aktiv dəyişməyən, onu yalnız əvəzləyən rolunu daşımamasını hesab edərək ədəbiyyat sahəsində fəaliyyətin tam bitdiyini elan etdi.

Aleksandr Soljenitsin (Александр Солженицын) mükafatlandırma mərasimindən sonra SSRİ-yə geri buraxılmayacağına hesab edərək 1970-ci ildə Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatından imtina etdi. Amma üç ildən sonra o, SSRİ-dən qovuldu və mükafatı 1974-cü ildə aldı.

1973-cü ildə Sülh Mükafatı Vyetnam İşçi Partiyasının Siyasi Bürosunun üzvü Le Duk Toya (Phan Văn Khải – Sáu Khải) və ABŞ Dövlət Katibi Henri Kissincerə "Vyetnam münaqişəsinin həlli üçün birgə söylərinə" görə təyin edildi. Le Duk To danışıqlarının və razılaşmanın müharibəyə son qoymadığını bildirərək mükafatdan imtina etdi. Henri Kissincer mükafatı qəbul etdi.

2004-cü il Ədəbiyyat Mükafatı laureatı Elfride Yelinek (Elfriede Jelinek) mükafata layiq görülmədiyini iddia edərək mərasimdə iştirak etməkdən imtina etdi. Lakin o, mükafat pulunu – 10 milyon İsveç kronunu və ya 1,4 milyon dolları qəbul etdi.

15✂ - 05.03

Саха сиригэр норуот уустарын күнэ

24✂ - 14.03

π rəqəmi günü

28✂ - 18.03

Qayqanaq günü

30✂ - 20.03

Journée astrologique

世界地球の日

Firəngiz Rüstəmovə

Folklorda və mədəniyyətdə dəvə motivinin ezoterik semantikasi

Açıqlama. Bu məqalədə folklor nümunələrində və mədəni ənənələrdə yer alan dəvə motivinin ezoterik semantikasi təhlil olunur. Məqalədə həmçinin, Orta Asiya, Orta Şərq, türk və sufi ənənələrində dəvə obrazının mistik, mənəvi yüklə necə təcəssüm olunduğu araşdırılır.

Açar sözlər: Dəvə motivi, ruhani səyahət, ezoterik təhlil, xalq təbabəti

Abstract. This article explores the esoteric and symbolic meanings of the camel motif in folklore and cultural traditions. The article also examines how the image of the camel is embodied with mystical, spiritual charge in Central Asian, Middle Eastern, Turkic, and Sufi traditions.

Key words: Camel motif, spiritual journey, esoteric analysis, folk medicine

Giriş.

Dəvə – fiziki baxımdan səhranın yükdaşıyanı kimi tanınsa da, simvolik və ezoterik anlamda daha dərin mənə qatlarına sahibdir. Xalq yaddaşında o, səbir, dözümlü, müqavimət və ruhani səyahət anlayışları ilə əlaqələndirilir. Dəvənin folklordakı obrazı mifoloji mətnlərdə, dastanlarda, mərasim folklorunda və inanclarda müxtəlif formalarda təzahür edir. O, bəzən keçid simvolu, bəzən də mistik bələdçi funksiyası daşıyır. Dəvənin ikili təbiətinin – həm fiziki daşıyıcı, həm də ruhani daşıyıcı kimi təqdim olunması, onun ezoterik mənasının çoxqatlılığını bildirir.

Azərbaycan tarixində və mədəniyyətində dəvə motivi çox geniş və çoxşaxəli bir mənaya malikdir. Dəvə həm fiziki baxımdan xalqın məişətində, iqtisadiyyatında, gündəlik və mədəni həyatında, həm də simvolik baxımdan bayatılarında, nağıllarında, dastan və romanlarında, musiqisində, rəsm əsərlərinin meydana gəlməsində, xalçaçılıqda və s. mühüm rol oynayır. İlk baxışdan belə təəsürat yarana bilər ki, dəvə Azərbaycana karvan yolları, ipək yolu vasitəsilə gəlib. Amma bu fikir yanlışdır. Belə ki, Qobustanda Böyükdaş adlanan sahədə qayalarda təsvir olunmuş karvan və dəvə rəsmləri ta qədimdən dəvənin ölkəmizdə nəqliyyat vasitəsi olduğunu sübut edir.

Ədəbiyyatdan məlum olur ki, iki növ dəvə cinsi vardır: iki hürgüclü (*Camelus bactrianus*) və bir hürgüclü dəvə (*Camelus dromedarius*). Bir hürgüclü dəvə Şimali Afrika və Ərəbistanda daha çox yayılsa da, indiki Qərbi Azərbaycan ərazisində – Oğuznamələrdə adı tez-tez çəkilən, Əbubəkr Tehraniyə görə, həm Oğuz xanın, həm Bayandur xanın, həm də Sunqur xanın məzarlarının uyuduğu qədim Göyçə gölünün ətrafından, üç min il əvvələ aid olan bir hürgüclü dəvənin alt çənəsi tapılıb.¹

¹ <https://anl.az/download/meqale/xalqcebhəsi/2017/dekabr/565945.htm>

XVII əsrdə Azərbaycanda olmuş alman səyyahı Adam Olearinin buranın dəvəçiliyi haqqındakı məlumatı da maraqlıdır. Dəvənin hətta ələ öyrədilməsi, yatırdılması qaydasına qədər məlumat verən müəllif dəvələrin buğur, buğura, maya, nər, lök kimi cins və s. növlərindən də bəhs edib. Səyyah nərin ən güclü dəvə olduğunu, hətta bir tona qədər yük götürə bildiyini göstərir. Adam Oleari Azərbaycanda boyca kiçik, at kimi çevik, hətta atdan bərk qaçan dəvələr olduğunu bildirir. Bu dəvələri azərbaycanlıların “Yel dəvəsi” adlandırdığını qeyd edir.²

Qobustanda dəvə karvanı təsviri olan petroqlif

1860-cı illərdə Naxçıvanın Şahbuz rayonunun Biçənək kəndində toxunmuş xalça

Adam Olearinin “Yel dəvəsi” haqqında verdiyi məlumat, Dədə Qorqud dastanının Qazax variantında da vardır və Jelmay, yəni Yel maya adlanırdı. Maya bildiyimiz kimi, müxtəlif Türk xalqlarının dilində dişi dəvəyə deyilir.

Qazax və başqa xalqların bir çox mif, əfsanə və nağıllarında dəvə obrazı xüsusi bir yer tutur. Dəvə obrazının mistik, yaxud indi dəbdə olduğu kimi, desək, kosmik xarakter daşıdığı bəlkə də ən məşhur epos, türk musiqisinin sələfi, bənzərsiz musiqi alətinin – Qopuzun yaradıcısı, şaman Qorqudun dastanıdır.

“Qorqutun 20 yaşı olanda yuxusunda ona ağ paltarlı bir adam deyir ki, ömrüm qısadır, cəmi 40 ildir. Bu yuxudan sonra Qorqud ölümsüzlüyü axtarmaq qərarına gəlir. O, **Yel dəvəsi /Jelmayanın sırtına** oturaraq uzun yola çıxır. Yolda torpağı qazan adamlarla rastlaşır və Qorqud nə etdiklərini soruşduqda: “Qorquda qəbir qazırıq” deyə cavab verdilər.

O, bu yerlərin onun üçün ölüm gətirəcəyini hiss edərək yoluna davam etdi. Beləliklə, o, dünyanın dörd bir tərəfini gəzdirdi, amma hər yerdə qazılmış bir məzarla rastlaşdı. Qorqud yerin mərkəzinə, doğma Sırdərya sahillərinə qayıtdı və ilk Qopuzu düzəltmədən sonra onun üstünü qurban edilən Jelmayanın dərisi ilə üzlədi

Qədim Şirvan xalçası

² <https://www.xalqcebhəsi.az/news/culture/24423.html> Ə.Ələkbərli. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

və xalçasını çayın sularına sərdi və onun üstündə oturub gecə-gündüz Qopuz çalmağa başladı...³

Qazax karvansara xalçası

Azərbaycan tarixi boyunca İpək Yolu kimi mühüm karvan yollarının üzərində yerləşib. Dəvə karvanlarının bu ticarət yollarında daşıyıcı kimi əsas rolunu olub. Bu səbəbdən dəvə həm maddi, həm mədəni baxımdan Azərbaycanın müxtəlif regionları arasında əlaqəni təmin edən vasitə kimi qiymətləndirilir. Dəvə təkcə yük daşımada deyil, həmçinin süd, əti, dərisi ilə də iqtisadiyyatın bir hissəsi olub.

Azərbaycan mədəniyyətində dəvə motivi

Əfsanələr və folklor: Azərbaycan xalq nağıllarında, dastanlarında və mahnılarında dəvə tez-tez səbr və dözümlülüğün, həmçinin zəhmət və zəkanın simvolu kimi çəkilir. Dəvə tez-tez çətinliklərə qarşı dözümlülüğün və müdrikliyin

metaforu kimi istifadə olunur.

Xalça və sənət nümunələri: Dəvə motivləri xalça, toxuculuq, naxış və hətta keramika və metal işlərində bəzək kimi rast gəlinir. Bu motivlər həm estetik, həm də simvolik dəyəərə malikdir. Dəvə, uzun səfərlərdə insanların yoldaşlığı və qoruyucusu kimi təsvir edilir.

Dəvə motivinin Azərbaycan xalçalarında rolu və mənası

Azərbaycan xalçalarında dəvə motivi olduqca maraqlı və qədim bir simvolik elementdir. Dəvə motivi, xalçaçılıqda təkcə bəzək elementi kimi deyil, həm də dərin mənalara daşıyan bir işarə kimi yer alır.

Ticarət və karvan yollarının simvolu

Dəvə, tarixən İpək Yolunun və digər karvan yollarının ən vacib nəqliyyat vasitəsi olub. Azərbaycan da bu yollar üzərində yerləşdiyi üçün, dəvə motivi ticarət, səyahət və əlaqələrin simvolu kimi xalçalarda istifadə olunub. Bu, həm də zənginlik, bolluq və rifahın göstəricisi kimi qəbul edilir.

Qazax xalçası

³ <https://kazpravda.kz/n/u-tebya-est-verblyudy-zhizn-udalas/>

Səbr və dözümlülüyn rəmz

Dəvə uzun məsafələri dözümlə və səbir ilə qət etdiyi üçün, xalça motivlərində səbr və əzmkarlıq mənalarını daşıyır. Bu xüsusiyyətlər həyatın çətinliklərinə qarşı dayanmağı ifadə edir.

Uğur və bərəkət simvolu

Dəvənin bolluq və bərəkətlə əlaqəli olması səbəbindən, onun motivi ailənin və toplumun rifahına, uğuruna işarə kimi istifadə olunur. Dəvə motivli xalçalar evlərdə bərəkət gətirsin deyə toxunub.

Forması və bəzəyi

Azərbaycan xalçalarında dəvə motivindən başqa, dəvə karvanlarının dayanması, dincəlməsi, gecələməsi üçün nəzərdə tutulan karvansaralar da vardır və məşhur Qazax xalçaçılıq məktəbinin məşhur xalçası məhz “Karvansara xalça”sı adlandırılıb.

Qazax xalçaçılıq məktəbi Azərbaycan xalçaçılıq məktəblərindən biridir və Qazax, Gürcüstan (Borçalı, Qarayazı, Qaraçöp, Qaçğan xalça məntəqələri), Ermənistan ərazisində Göyçə xalçaçılıq mərkəzləri (Bəmbək, Ləmbalı, İcevan, Qara-qoyunlu və Göyçə gölü (indiki Sevan) ətrafı ərazilər aiddir. Qazax xalça məntəqəsinə Azərbaycanın qədim şəhərlərindən olan Qazax və onun ətraf kəndləri olan Ağstafa və Tovuz rayonları da aiddir. Qazax qrupuna, “Şıxlı xalçası”, “Borçalı xalçası”, “Qaymaqlı xalçası”, “Qaraqoyunlu xalçası”, “Qarayazı xalçası”, “Qaraçöp xalçası”, “Qaçğan xalçası”, “Dağkəsəmən xalçası”, “Dəmirçilər xalçası”, “Kəmərlı xalçaları”, “Göyçəli xalçaları”, “Salahlı xalçaları” və s. çeşnili xalçalar daxildir.

Dəvə motivi xalçalarda müxtəlif formalarda: bəzən sadələşdirilmiş şəkildə, bəzən isə daha realistik təsvirlərlə görünə bilər. Xüsusilə Qarabağ, Şirvan, Gəncə xalçalarında dəvə təsvirlərinə rast gəlmək mümkündür. Dəvə motivi Azərbaycan xalçalarında təkcə estetik bəzək elementi deyil, həm də dərin mədəni, iqtisadi və sosial mənə daşıyan bir simvoldur. Bu motiv Azərbaycanın zəngin tarixini və əlverişli coğrafi mövqeyini əks etdirir.

Dəvə motivini rəssamlarımızın əl işlərində, kələğayılarımızda, yuxarıda dediyimiz kimi roman (Elçin Əfəndiyevin 2005-ci ildə çap olunmuş “Ağ Dəvə” adlı romanı vardır) və povestlərimizdə, bayatı və dastanlarımızda da görmək mümkündür.

Karvan süütası kimi tanıdığımız möhtəşəm əsər – Soltan Hacıbəyovun 1945-ci ildə bəstələdiyi simfonik

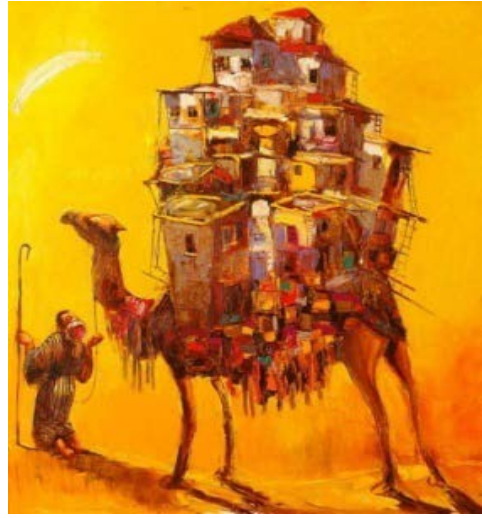

lövhədir. Karvan təsviri musiqini çox ustalıqla – səhranın genişliyini, karvanın ritmik hərəkətini əks etdirir. Bəli, “Karvan” – Soltan Hacıbəyovun bəstələdiyi əsər məhz simfonik lövhədir və o həqiqətən də dinləyicinin gözləri önündə bir tablону – yəni əsrarəngiz bir səhra mənzərəsini canlandırır.

Bu əsər, Karvanın səhrada hərəkətini, yüklü dəvələrin ahəngdar ritmini, uzaqlara doğru uzanan bir səfərin romantikasını, küləyin uğultusunu, dəvələrin addım səslərini təsvir edir. Eyni zamanda Karvanın sakit və qürurlu axınını, səhraya çıxışını, təbiətin çəşqəsini, karvanın get-gedə uzaqlaşmasını sanki göz önündə rəngli bir film və ya qədim Şərq miniatürləri kimi canlandırır. Maraqlı bir məqam da var: Karvanın başında gedərək onu arxasınca aparan, Sarvan da bu tabloda yer alır. Həmin ahəngin ritmini yaradan, onu sonacan saxlayan, səhra, günəş, meh və zıncırovlu dəvələrlə bütövləşərək həmin tablonu tamamlayan Sarvandır... Sarvan sözü isə ləzgi dilində harmoniya, həmahənglik deməkdir⁴.

Rəsm "Biz gəldik". Bayram-Salamov

Azərbaycan folklorunda dəvə haqqında onlarla, hətta yüzdən artıq atalar sözləri vardır. Bu atalar sözlərində dəvə motivi - bəzən qutlu, bəzən qorxaq, bəzən kinli, zəif, bəzən zərif, bəzən də lovğa olaraq təsvir edilir. Məsələn:

Qız Qalasında
dəvəşəkilli külək
gülləsi

Dəvəni aparan eşşəkdi.

Dəvəni dağdan uçurdan bir çəngə otdu.

Dəvəni eşşəyin quyruğuna bağlayır.

Dəvəni əvvəl bağla, sonra Tanrıya ismarla.

Dəvəni hara çağırırlar? –Ya meşəyə oduna, ya Gilana düyüyə.

Aj dəvə qanqala cumar.

Allah dəvəyə qənəd versəydi, damı, daşı dağıdardı.

Birə şıllaq atdı, dəvənin gözünü çıxartdı.

Böyükklər kini, dəvə kini.

Dəvə bostana girəndə elə bilir, onu heç kim görmür.

Dəvə böyükdü, ot yeyər, şahin kiçikdi at yeyər.

Dəvə buynuz axtarırdı, qulaqdan da oldu.

Dəvə öz əgrisin bilməz.

Dəvə palçığa batdı, milçək onu çıxartdı.

Dəvə durdu dam yıqdı.

Dəvənin quyruğu olunca, qarışqanın başı olmaq yaxşıdı.

Dəvənin qanadı olsa, bir koma abad qalmaz.

⁴ <https://gafargan.com/>

*Dəvədən böyük fil var.
Bir saman çöpü dəvənin belini əzər.
Dəvənin nəri, kişinin əri.
Dəvəyə nəl yoq.
Dəvəyə qanqal lazım olsa boynunu yüz yerdən uzadar⁶.
Dəvənin ayağı altında qarışqa əzilməz.
Dövlətdə dəvə, övlətdə nəvə.
Dədəsi öldü - dedi: "Vaxtı çatmışdı"; dəvəsi öldü - dedi: "Belim sındı".
Dəvə adın satar, eşşək odun.
Dəvə asta gedər, çox gedər.⁵*

Necə ki, dəvə mövzusu istər atalar sözlərində, istər eposlarda həm mənfi, həm müsbət obrazlarda qarşımıza çıxır, eləcə də dəvədən alınan məhsulları yalnız, müalicəvi vasitə olaraq deyil, həm də cəza vasitəsi kimi görürük. Bunun ən acı nümunəsi manqurtlaşma üsuludur...

Manqurt – bilincsiz kölədir. Türk, Altay və Qırğız əfsanələrində bəhs edilən bir qavramdır. Manqurt halına gətirilmək üçün həmin adamın başı qırxılır və islaq bir dəvə dərisi onun başa keçirilərək, əlləri, qolları bağlı halda günəş altında buraxılır. Dəvə dərisi quruduqca gərilir və baş mənəgənə kimi sıxılır. Başın tükləri isə tərsinə çıxır. Bu qorxunc cəza üsulu insana dəhşətli əzablar verərək aqlını itirməsinə səbəb olur.⁶

"Torpağı almaq olar, mal-dövləti almaq olar, lap adamın həyatını da almaq olar, ancaq adamın hafizəsinə kim qəsd edə bilər, bunu kim fikirləşib tapıb"...

Dəvə motivi yalnız Azərbaycanda deyil, eyni zamanda Qazaxstanda, digər Orta Asiya respublikaları türklərinin mədəniyyətində və tarixində, iqtisadiyyatında böyük rol oynamışdır.

Sankt Peterburq Ermitaj muzeyində Türkünün türklərinə aid olan buxurdan saxlanılır.

Ermitaj muzeyindəki buxurqabının üzərindəki dəvələr – yetkin erkək

Bayıl daşları

Ermitaj muzeyindəki
buxurqabının üzərindəki dəvələr

⁵ Atalar sözləri. Bakı, "Nurlan", 2013, 476 səh./35-37-87-85-93-120-128-130-131-143-folklorinstitutu.com A 3202050000 Qrifli nəşr

⁶ Deniz karakurt. Türk Söylence sözlüğü. 2011. 380 s./214 s.

heyvanlardır. Onların böyük kəsici dişləri, sıx və dalğalı yunları var. Güc, hirs, qüvvət – bu keyfiyyətlər Avrasiya çöllərinin ən iri heyvanı olan dəvənin qədim insanların təxəyyülünü həyəcanlandıran əsas cəhətləri idi.

Sankt Peterburq Dövlət Ermitaj Muzeyində möhtəşəm bir buxurdan var. Başları bir-birinə baxan ikihürcüclü dəvə fiqurları var. Dəvələrin həddindən artıq iri və yuvarlaq gözləri var. Onların ağızları çox böyükdür və güclü dişlər həkk olunub və boyunlarının altında tüklü yalları var. Buxurdanın üzərində təsvir edilən ikihürcüclü - Baktriya dəvəsidir (*Camelus bactrianus*).⁷

Kalmıqların “Canqar” adlı eposunda kosmoqonik xarakterə malik Xavsala/Havsala adlı səmavi dəvədən bəhs edilir.⁸

Kumandin şamanları qamlama və vəcd ritualları zamanı ritual hərəkətlərini davul vasitəsilə müşayiət edirdilər və həmin davula müqəddəs dəvə deyilirdi.⁹

Müqəddəs davulun “dəvə” adlanması, Kumandin şamanizminin simvolik və mifik təməlinə bağlıdır. Dəvə, bir çox qədim mədəniyyətlərdə güc, dözümlülük və məsuliyyət daşıyan bir heyvan olaraq qəbul edilib. Dəvənin səhrada çox uzun müddət, çətin şərtlərdə yaşaması və irəliləməsi, bu heyvanın həyat və ölüm arasındakı əlaqəni simvolizə etməsi, ritual məqsədlərlə istifadəsini izah edir. Şamanizmdə, ritm və səslər ruhlarla əlaqə qurmaq üçün istifadə edilir və davulun bu rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kumandinlərdə də, müqəddəs davul həm təbiət qüvvələri ilə əlaqə qurma vasitəsi olaraq görülür, həm də şamanın “ruhsal yolculuğunda” ona rəhbərlik edən bir alət kimi qəbul edilir. Bu baxımdan dəvə, yavaş-yavaş, bu ritmin və ritmik səyahətin təmsilçisi olaraq ortaya çıxır. Dəvənin bu adı da bir növ simvolik güc daşıyır: davul, təbiətlə, “ruhlar aləmi” ilə əlaqəni qurarkən, eyni zamanda vəcd halını yaşayan şamanın da dözümlü və qərarlı bir şəkildə bu səyahətə davam etməsini ifadə edir.

Müqəddəslik və xeyirxahlıq simvolu hesab olunan Ağ dəvə

Ak Bura (Akbergen) haqqında əfsanə – Ak Bura (və ya Akbergen) XI-XII əsrlərdə yaşamış və Əhməd Yəsəvinin yetirmələrindən biri olmuşdur. O, sufi-dərviş idi və yüksək mənəviyyət sahibi kimi tanınırdı. “Ak Bura” türkcə “Ağ dəvə” deməkdir. Bu ad ona öz ağ rəngli dəvəsi ilə daim hərəkətdə olması və insanlara mənəvi xidmət etməsi ilə verilmişdir. Əfsanəyə görə: Ak Bura səhər

⁷ А.К.Акишев. Образ верблюда в легендах Центральной Азии. Этнография народов Сибири. Новосибирск: 1984. с. 152/69-76.

⁸ ГЕРОИЧЕСКИЙ ЭПОС «ДЖАНГАР» – ФИЛОСОФИЯ ЖИЗНИ ПРЕДКОВ КАЛМЫКОВ. Овшинов Алексей Николаевич. Калмыцкий государственный университет им. Б.Б.Городовикова, г.Элиста, Россия, с.15/7.

⁹ А.К. Акишев. Образ верблюда в легендах Центральной Азии. Этнография народов Сибири. Новосибирск: 1984. с. 69-76.

namazını Kazıqurt dağının ətəyindəki bulaqda qılar, sonra Əhməd Yəsəvinin yanında olmaq üçün Türküstanə gedərdi. Cümə namazını isə Məkkədə qıllarmış – yəni o qədər müqəddəs və “möcüzəvi” idi ki, bir anda böyük məsafələr qət edə bilirmiş. Onun ağ dəvəsi müqəddəs sayılırdı. Deyilənə görə, o dəvə sahibinin vəfatından sonra ağlamış və göz yaşları bir bulağa çevrilmişdir. Bu bulaq

(foto-turantv) <https://iqap.kz/>¹⁰

“Dəvənin göz yaşları” kimi tanınır və şəfa mənbəyi sayılır. İnsanlar ondan şəfa, bərəkət və qorunma diləyər, onun adına dualar edirlər. Əfsanəyə görə, Ak Bura vəfat edərkən onun dəvəsi başı üzərində fırlanaraq səssizcə daşlaşmış. Həmin “daş dəvə” bu günə qədər mövcuddur və ziyarət yeridir. Ak Bura türbəsi (məzarı) — Qazıqurt (Kazyğurt) dağının ətəyində yerləşir və Orta Asiyada ziyarətə açıq olan məşhur müqəddəs yerlərdən biridir.

Ağ dəvə düzdə qaldı hakışta,
Yükü Təbrizdə qaldı hakışta.
Oğlanı dərd apardı hakışta,
Dərmanı qızda qaldı hakışta.

Ağ dəvə yüzlərinən,
Otlayır düzlərinən.
Bilsəydim ayrılıq var,
Öpərdim gözlərinən.

Dəvə sarvansız olmaz,
Bu yol karvansız olmaz.
Xəstə getsin həkimə,
Həkim dərmanı olmaz.

Əzizim, dəvə damı,
Nər damı, dəvə damı.
Nə çöldə çoban oldum,
Nə evdə ev adamı.¹¹

Ərəb dilində “dəvə”, yəni “إبل – ibil”, osmanlı türkcəsində (a.i.c.: âbâl) : dişi dəvə.¹² İbil sözünün mənası gözəlləşdirən, gözəllik verəndir.¹³

Ərəb dilində dəvələrin yaşına, cinsinə görə verilən adlardan əlavə, onların su içmə tərzinə, qrup halında yığışarkən saylarına, fiziki özəlliklərinə görə 60-dan çox ad verilmişdir. Ən yaygın olanı erkək dəvə mənasında olan “Jamal/Cemel”dir. “Camel” isə ingiliscə olub, Cemel ilə eyni köklü sözdür, yəni “dəvə” deməkdir və bir çox Avropa xalqlarının dilində eyni səslənməyə, eyni mənaya malikdir. İslam tarixində əlamətdar döyüş olan “Cəməl hadisəsi” də bu sözlə əlaqələndirilir, çünki döyüş Aişənin mindiyi dəvənin ətrafında gedirdi.

Burada cəməl, camel sözü ilə bağlı bir həsiyə çıxmaq istəyirdim: Gml gamallu, cəm halda isə gammale şumer dilində dəvə deməkdir.¹⁴

¹⁰ Kitabı-Dədə Qorqud.153 s./151

¹¹ SƏDNIK PAŞA PİRSULTANLI. Azərbaycan ağız ədəbiyyatında bayatılar. Gəncə– 2012.s.377/48-79

¹² <https://kelime.com/kelime/ibil/>

¹³ <https://kayzen.az/index/top/page616/?period=all>

¹⁴ https://drevlit.ru/shumer_dictionary.html

Ba'eer (بعير) sözü məhz dəvə, Oklah (أكله): Ulaşabildiği her şeyi yeyən dəvədir.¹⁵

Amma türk xalqlarının dillərindəki dəvə kəlməsi məhz türkcədir. Deməli türklər yaşayan ərazilərdə dəvə olmuş və ona görə də bu heyvanın adı ərəbcədən gəlmişdir.

Hətta moğol və oyratca danışan kalmıqlarda belə dəvənin yaşına, cinsinə görə verilən adlar oğuz türkcəsindədir deyə bilərik:

Buur – damazlıq erkək dəvə, *Temən* elə dəvə deməkdir, *Botxn* birillik dəvə, *İnqen* bir neçə bala vermiş, *May/Maya* isə təkhürgüclü dəvədir.¹⁶

Yakut türkləri nə qədər şimalda yaşasalar da, onların da leksikonunda dəvə sözü vardır və tebien adlanır.¹⁷

Ərəblərdə və türk xalqlarında dəvəyə verilən adlarda bir bənzərlik də nəzərə çarpır. Məsələn:

Ba'eer/Buur sözü ilə Dədə Qorqud dastanındakı erkək dəvə verilən Buğur adı, hər yerə dırmaşan Oklah adlandırılan dəvəylə keçinin balasına verilən oğlaq adı bir-birinə həm semantik, həm də fonetik baxımdan çox yaxın və demək olar ki, eynidirlər.

Türk dünyasının ilk ensiklopedik lüğəti “Divani lüğət-it-türk” əsərinin müəllifi olan Mahmud Kaşğarının, Türk dilində dəvəyə verilən adların bu günə qədər gəlib çıxmasında böyük əməyi olmuşdur.

Atan = axtalanmış dəvə.

Dəvəy = dəvə (oğuzca və onlara uyanların dilincə).

təwəy. təwi~i = dəvə məməsi

Inqan = dişi dəvə, maya

Inqra = dəvənin inləməsi.

İnqən = dişi dəvə, maya..

Təwə = dəvə.təvə, təvəy,

Təwəy = dəvə.dəvə, dəvəy (oğuzca).

Titir = dişi dəvə.

Torum = torum, köşək, dəvə balası.¹⁸

Buğur – erkək dəvə, nə; tarixən türk xalqları arasında “buğur – buğra” digər heyvanların, məsələn, maralın erkəyinə də deyilmişdir... “*Deyilənə görə, Bayandır xanın bir buğası və bir buğrası, yəni dəvə balası, köşəyi vardı*”.¹⁹

¹⁵

https://www.reddit.com/r/DoesNotTranslate/comments/5vbtgh/arabic_the_great_lexical_field_of_camels/?tl=tr

¹⁶ КАЛМЫЦКО-РУССКИЙ СЛОВАРЬ. 26 000 слов. Под редакцией Б. Д. МУНИЕВА. Москва- ИЗДАТЕЛЬСТВО «РУССКИЙ ЯЗЫК» 1977.с.764/92-123-272-339

¹⁷ Малолетко А.М. Древние народы Сибири. Этнический состав по данным топонимики. Т. 6. Раннее заселение Северной Азии. Томск, Томский университет, 2012. 336 с./255

¹⁸ Kaşğari M. Divanü lüğət-it-türk.IV cild.Bakı:Ozan, 2006, s.370/30-80-89-103-110-265-273-279

¹⁹ Kitabı-Dədə Qorqud.153 s./151

Dəvə sözünün ezoterik semantikasi

Dəvə sözündə, dəvənin xüsusiyyətlərinə uyğun bir TAB feili gizlidir... davamlı, dözümlü möhkəmlik, taqət, tab, qətiyyət, təhəmmül etmək, müqavimət qabiliyyəti....

Түземле/түземлелек – Başqırca

Төзімділік – Qazaxca

Сабır (терпение) – Krımtatarca

Тэсвэр/даавар – Monqolca

Түземлек – Tatarca

Tayanıklık – Türkcə ²⁰

Dəvə ən qədim türk mətnlərdə **täbä** və ya **täwä** kimi tələffüz edilirdi. Balkarda **tewe**, Soyotca **tebe**, Tuvada **teve**, Xakasda **tibe**, çuvaşlarda **tëve**, qıpçaqlarda **tewe**, oğuzlarda dewe kimi tanınır. “Dəvə” sözünün türkcə “təpə” sözü ilə bağlı olduğu yazılır. Dəvələr belində bir və ya iki təpəsi olan heyvanlardır. Bu heyvanın kürəklərindəki donqar adlanan təpələrə görə əvvəlcə täwä (tewe/teve) adlanırdı. T səsinin D səsinə çevrilməsi indiki formada dewe və ya deve adının yaranmasına səbəb olduğu bilinir. Məsələn, yakut dilində “döwe”, türkməncə “depe”, çuvaş dilində “tübe”, çağatayca “töbe”, köhnə qıpçaqda “təpə” və ya “töpe” sözləri “təpə”nin sinonimidir. Macarca “teve” (=dəvə) sözü də türk dilindən götürülmüşdür. Bu gün uyğur dilində “düye”, “tögə”, tatarca “döya”, özbəkdə “tüyə”, qazaxda “tüyе”, başqırda “tüyе”, azərbaycanca “dövə” kimi tələffüz olunur. ²¹

Əgər dəvə mövzusunı araşdırırıqsa sarban/sarvan, karvan/karvansara mövzusunə də mütləq toxunmalıyıq, çünki Azərbaycanda, azərbaycanlılar yaşayan qonşu dövlətlərin ərazilərində dəvə və dəvəçiliklə bağlı yurd yerləri, astrologiyaya, astronomiyaya, idman və mədəniyyətə aid çox sayda nümunələr vardır.

Azərbaycan karvan yollarının, ticarət üzərində yerləşdiyinə görə, XV-XIX əsrlərdə çox sayda karvansaralar inşa edilmişdir. Bu karvansaraların bir çoxu Güney Azərbaycanda, bir qismi Qərbi Azərbaycanda qalmışdır. Qərbi Azərbaycanda qalan karvansaralardan : Cil kənd karvansarası, Sulu karvansarası, Əfşar karvansarası, Culfa karvansarası, Hacı Əli karvansarası, Qarabulaq karvansarasını göstərmək olar. Azərbaycandakı karvansaralar:

Aslanbəyli karvansarası (Qazax), Aşağı Karvansara (Şəki), Batabat karvansarası, Buxara karvansarası (İçəri şəhər), Camalabad karvansarası (İran, Səfəvi dövrü), Culfa karvansarası, Gal karvansarası (Yenə Culfa), Xan karvansarası (İçəri şəhər), Xanlıq Muxtar (Şuşa) karvansarası, Kiran karvansarası (Ordubad), Qaraçı karvansarası (Səngəçal), Qaramanlılar karvansarası (Ərdəbil),

²⁰ <https://translate.academic.ru/>

²¹ <https://aksozluk.org/deve>

Qarğabazar karvansarası (Füzuli r.), Multanı karvansarası (İçəri şəhər), Səngəçal karvansarası, Şah Abbas Karvansarası (Mərənd), Şah Səfi karvansarası (Balaxanı), Uğurlu Xan karvansarası (Gəncə), Yuxarı Əylis karvansarası, Yuxarı Karvansara (Şəki), Şuşa karvansaraları: Ağa Qəhrəman Mirsiyab oğlunun karvansarası, Hacı Məhərrəm karvansarası, Xanlıq Muxtar karvansarası, İkimərtəbəli karvansara (Şuşa), Qız monastırı, Səfərov qardaşlarının karvansarası, Zarıslıda Korun karvansarası.

Sarban, Şabran və Karvan sözünün semantikasi

Sarban – dəvəni sürən, dəvəçi, Karvan isə bir-birinin ardınca sıra ilə hərəkət edən yüklü heyvan, əsasən dəvə dəstəsi, qatarı deməkdir.²²

Karvan sözü dünya xalqlarının əksər dillərində vardır: karavan, caravan şəklində yazılır və oxunur. Karvan sözü: Türkcə kervan, Uygurca və Başqırtca karvan, Türkməncə kerven, Özbəkce kərvən, Qırğızca kerben, Qazaxca kerevendir. Və mənbələr bu sözlərin fars mənşəli olmasınla yazır. Amma ətraflı araşdırma nəticəsində məlum olur ki, əslində bu sözlərin hər ikisi şumer mənşəli sözdür.

Harrānu/harrân, cəm halda *Harrânâte* – şumer dilində yol, keçid, karvan, ticarət yolu deməkdir.

şb' şābu, şāb, cəm halda şābê, şābi – insan, kişi, savaşı, çöldə gedən kişi, *şābê qašti* oxçu, *şb' şabītu* cəm halda isə *şabāti* antilopa deməkdir.

Harrānu/harrân, şābê, şābi semantik mənasına görə sarban/sarvan sözü ilə eynilik təşkil edir.

Nəzərə alsaq ki, Buğur ərəbcə erkək dəvə, “buğur/buğra” isə türkcə maralın erkəyinə də deyilmişdir. O zaman şumerce şabitu adlanan antilopa sözü, dəvə kimi digər iri heyvanlara da şamil edilə bilər.²³

Azərbaycanda bu gün də oğlan uşaqlarına verilən Sarvan və dəvəçilərin piri hesab edilən Saleh peyğəmbərin şərəfinə qoyulan adlar vardır. Bəzi versiyalara görə Sarvan adının mənası “Ağa” deməkdir.²⁴

Karvanasara — karvanların dayanacaq yeridir.

Karvanqıran ulduzu haqqında hamımız eşitmişik. Karvanqıran – Venera planetinin, Çolpon, Zöhrə, Dan ulduzunun digər bir adı olaraq tanımlanır. Karvanqıran Dan ulduzuna bənzəsə də, ondan fərqli olaraq, axşamdan bir qədər keçdikdən sonra doğur. Qədim zamanlarda onu Dan ulduzu zənn edib yola düşən karvan səhrada istiqamətini itirərək azır, ya çovğuna düşər, ya da quldurların basqınına məruz qalırdılar.

²² <https://www.azleks.az/az/online-dictionary>

²³ https://drevlit.ru/shumer_dictionary.html

²⁴ <https://famiry.ru/database/names/sarvan>

Karvanqıran ulduzu ilə dan ulduzunun fərqi

Karvanqıran Qütb ulduzudur. Dan ulduzu isə Zöhrə, Çolpon ulduzu, Venera planetidir. Ona görə də çox zaman bu ulduzları Sabah və Axşam ulduzları olaraq tanımlamışlar.

Öksüz taleyimtək gecikdin nədən?
Karvanqıran doğdu görünmədin sən,
Oxşatdım, yanıldım, könül verdim mən
Bilmədən vuruldum, ey Dan ulduzu!

(Cəfər Cabbarlı)

Karvanqıran ulduzu mövzusu Əsli və Kərəm dastanında da yer almışdır.

Sübh oldu, dərdlilər yatmaz,
Dönə, karvanqıran dönə!
Eşq atəşi sərdən getməz,
Dönə, karvanqıran dönə!

Əsli Kərəm dastanı. 117 s./97

Takımyıldızlardan/Bürclərdən biri – Camelopardis. Beserek, yəni tüklü və iri erkek dəvə, damazlık dəvə bürcüdür. Təqvim – Anadoluda aparılmış olan dərləmə çalışmalarına görə Haziran, yəni İyun ayı : Dəvə ayı imiş.²⁵

“Akmayanın südü” adlı Türkmən əfsanəsində kosmoqonik mif vasitəsilə “Saman yolunun” ulduzlarının əmələ gəlməsini təsvir edir. Rəvayətə görə, “Akmaya”, yəni dəvə səhrada yavrusunu itirir. Kədərli Akmaya bağrı parçalanana, ayaqları şişənə qədər gəzib dolaşır. Onun ağlamaqdan gözləri qan çanağına dönür. Nəhayət, kimsə ona dedi ki, cinlər onun yavrusunu qaçırıb, onu küləyin qanadlarına mindirib göylərə aparıblar. Balasının yoxluğuna dözə bilməyən “Akmaya” rüzgarın qanadlarına minib səmaya uçdu. O andan etibarən Akmaya balasını axtarır, südü isə yol boyu yelinindən axar.. Südün hər damlası bir ulduza çevrilərək, parıldadı, işıq saçdı. Dəvənin yelinindən çıxan hər damla südün Saman/SudYolu ulduz dəstəsini əmələ gətirdiyinə inanılır.²⁶

Qarabağ atı XVII-XVIII əsrlərdə Qarabağ xanlığı ərazisində yetişdirilmiş dağ atlarının qədim cinsidir, Azərbaycan atı növüdür. Qarabağ atlarından birinin adı Sarvan olub və onun şərəfinə 1987-ci ildə marka buraxılıb.

Qarabağ atı - Sarvan

²⁵ Deniz karakurt. Türk Söylence sözlüğü. 2011.380 s./345-347

²⁶ Türk Mitolojisinde Hayvan Sembolizmi Çerçevesinde “Deve”. December 2021. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. DOI:10.33905/bseusbed.1014095

Sarvan – Gürcüstanın Marneuli şəhərindəki Azərbaycanlıların Mədəniyyət Mərkəzində, Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə yaradılmış Azərbaycan folklor və rəqs ansamblıdır. ²⁷

Şabran rayonun adı əvvəl Dəvəçi rayonu olub. – Azərbaycan Respublikasında inzibati-ərazi vahididir və mərkəzi Şabran şəhəridir. Şabran sözünün etimologiyası haqqında bəzi müəlliflər bu sözün fars dilindəki şəb (qaranlıq gecə) və ran (yer, məkan) sözlərinin birləşməsindən ibarət olub “gecələmək üçün yer” mənasını ifadə etdiyini göstərirlər. Aparılan tədqiqatlar isə bu adın qədim türk tayfalarından olan Sabirlərin adı ilə bağlı olduğunu söyləyirlər. Sabir/Sabirana, nəhayət Sabiran da Şabrana çevrilib. Əslində isə hər iki ad dəvə ilə bağlı toponimdir.

Türk yazılı mənbəyinin qədim qaynaqlarından olan Mahmud Kaşğarının “Divani-lügət-it-türk” əsərində də Sabran şəhərinin adı çəkilir ki, bu da Şabran adının ilkin variantıdır. ²⁸

Oğuz türk tayfalarının dilindən yazılmış, ümumtürk ədəbiyyatının yeganə eposu Dədə Qorqud dastanında dəvə motivinə rast gəlinir. Bu dastanda həm dəvələrin yaşına, cinsinə görə, həm dəvələri güdənin necə adlanması, əziz qonağa dəvə kəsmək adətindən, dəvədən daha güclü olan ərənlərdən, mifik qızıl dəvələrdən, ölüm vəd edən qorxunc qara dəvələrdən söhbət açılır.

“Basat hirsəndi, yerindən durub gəldi. Təpəgözü nə dəvə kimi dizi üstünə çökdürdü və Təpəgözün öz qılıncı ilə boynunu vurdu”...

Son savaşa qədər üç dəfə kafirləri qırıb-çatdıqdan sonra arxayın düşüb çöldə yatarkən, atının yüyəni qolundan açılıb qaçmış Səgrəklə Əgrəyin arasında onun “qaytabanını (dəvələrini) güdən sarvan”...

“Qazan xanın evinin yağmalandığı boy”da Qazan xanın kafərlərdən ailə üzvlərini və mal-mülkünü xilas etmək üçün yola çıxdığı zaman su ilə xəbərləşməsinə dair soylamada hər misrada deyilmiş fikirlər “Su” anlayışının mahiyyətini açan bədii təyinlərdən – epitetlərdən ibarətdir: Çağlayaraq qayalardan çıxan su! Ağac gəmiləri atıb-tutan su! ... Qızıl dəvələrin gəlib keçdiyi su! Çevrəsində ağ qoyunların yatdığı su! Yurdundan bir xəbər bilirsənsə, de mənə. Dərdli başım qurban olsun, suyum, sənə! ²⁹

Buğac igidlik göstərəndə Dədə Qorqud onun atası Dirsə xana məsləhət görmüşdür ki, Buğaca bəylik və taxt, bədəvi at və qoyun, qızıl dəvə və ev, nəhayət, çiyni quşlu don – cübbə versin....

Bilirsənmi yuxumda nə göründü? Qara-qayğılı əhvalatlar gördüm. Gördüm ki, yumruğumda bir şahin çırpınıb, quşumu əlimdən alır. Hündür evimin üzərinə

²⁷ <https://translate.academic.ru/>

²⁸ <https://525.az/news/11246-sabran--her-dasi-tarixlesen-seher>

²⁹ İ.Həbibbəyli. “Kitabi-Dədə Qorqud”: yazılı epos və ya epopeya. – Bakı, Elm, 2020, 278 s./8-194-222

göydən ildırım çaxdığını gördüm. Qatı, qara dumanın düşərgəmin üstünü bürüdüynü gördüm. Quduz qurdların evimi dəldiyini gördüm. Qara dəvənin ənsəmdən qapdığını gördüm.

Eposun “Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu” boyda vəziyyət eynən belədir. Mətdən bir məqam: “Xan qızı Boyı uzun Burla xatun Qazanın gəldiyini eşitdi. Atdan-ayqırdan, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırdı”...

Uruz kafirlərin yurda hücumuna sinə gərmək, onlara müqavimət göstərmək, nəhayət, qələbə çalmaq əvəzinə ciddi şəkildə məğlubiyyətə uğrayır: Anası Burla xatun yesir olur, nənəsi dəvə boynunda asılı gedir, Uruzun özünü isə kafirlər əli-qolu bağlı aparırlar.³⁰

Dədə Qorqud dastanında deyilir: Ayrı-ayrı yolların izini dəvə tanıyar...

Qanturalı dəvəyə çiyni ilə bir zərbə vurdu, dəvə bağırdı. Bir də vurdu dəvə ayaq üstə dura bilmədi. Sarı donlu qız, Selcan xanımın eşqinə hayqıran Qanturalı dəvəni basıb, iki yerdən kəsdi, doğradı. Çadırının iplərini açdı. Dəvələrini nərildətdi, atlarını kişnətdi. “*Deyilənə görə, Bayandır xanın bir buğası və bir buğrası, yəni dəvə balası, köşəyi vardı.*”³¹

Uşaqlıqdan bəri nağıllar başlayarkən söylənilən qaravəllini hamımız bilirik: Hamam hamam içində, xəlbir saman içində, dəvə dəlləklik eylər köhnə hamam içində” ... İlk baxışda çox mənasız və absurd görünən bu söz yığınının, ifadənin əslində öz “fəlsəfəsi” var. Və bu fəlsəfə metaforik olaraq belədir: Bəzən müəyyən sahədə və ya mühitdə uyğun olmayan şəraitdə, uyğun olmayan işlərdə insanların

fəaliyyət göstərməsi “mümkünləşir”. Bu şəraitə və ya normal bilik və təcrübəyə malik olan insanların sənətinə uyğun olmayan işlərdə məcburən çalışmaq realıdır. Başqa sözlə, vurğulanır ki, bəzi hallarda mövcud şərait və mühit iş üçün əlverişli olmur, amma buna baxmayaraq insanlar orada öz işlərini görməyə çalışırlar, nəticə isə çox vaxt uğursuz olur.

Dəvənin yaranışı haqqında əfsanələr

Şərq xalqları arasında mövcud olan bir inama görə, dəvə günəşdən yaranıb. Maraqlıdır ki, Nar: Türk dillərindən olan uygurcada “təkhürgüçlü dəvə” olaraq

³⁰ Kamran Əliyev. Dədə Qorqud. (Əsərləri 10 cildə, VII cild). Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 384 səh./40-66-70-81

³¹ Kitabı-Dədə Qorqud.153 s./5-90

tanımlanmışdır. Ayrıca Dədə Qorqud dastanında nər damızlıq erkək dəvə biçimində keçir. Bildiyimiz kimi, Nar qədim Şərqdə günəşin simvoludur...³² Bəzi inanclara görə isə dəvə insanın torpaqdan yığılmış palçıqının müxtəlif hissələrindən yarandırılmışdır.

Xalq təbabətində dəvə məhsullarının rolu

Ona görə də dəvə sahibinə qarşı çox diqqətli və etibarlı olur. Azərbaycan ərazisində qayalara dəvə rəsmlərinin çəkilməsi, dəvə heykəllərinin qoyulması, pirlərin yaranması onun hələ uzaq keçmişlərdən müqəd-dəsləşdiyinə göstəricisidir. Dəvəçi əhalinin inamına görə, dəvə əti ruhu təmizləyir, onu qoruyur, dünyaya övlad gətirilməsinə kömək edir. Dəvə sümüyü isə sehrli müalicə təsirinə malikdir. Körpələri bədənəzərdən qorumaq, psixi xəstə uşaqların ruhundan qorxunu çıxarmaq üçün üstünə dəvə tükü tikirlər.

Xalq təbabətinə görə dəvə əti bədənə istilik verir, bədəni qüvvətləndirir, sarılıq, şəkərli diabet xəstəliklərində təsirli dərman kimi istifadə olunur. Dəvə yununu yandırır külünü yaraya qoymaqla qanaxmanı dayandırır. Revmatizm xəstəliyi olan adamlar dəvə yunundan toxunmuş paltar geyməklə bədənələrində olan ağrının azalmasına nail olurlar. Dəvə südү göy öskürək, boğaz ağrısı, vərəm, mədə-bağırsağ xəstəliklərinin müalicəsində əvəzsiz hesab olunur. Dəvə iliyi və hörgücünün yağı qüvvətli müalicə təsirinə malikdir. Onun südündən hazırlanmış yağdan kosmetik xəstəliklərin müalicəsində istifadə olunur.³³

Qeyd edək ki, dəvə əti delikates sayılır, ondan Azərbaycan mətbəxində yeməklər hazırlanarkən istifadə olunur. Bütün müsəlman ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da dəvədən Qurban bayramı zamanı qurbanlıq heyvan kimi istifadə olunur. Yeri gəlmişkən, Şərq ölkələrində dəvəni baş hesabı ilə deyil, nəfər hesabı ilə sayırlar. Həmin ölkələrdə qızlar gəlin köçərkən cehizinin arasında mütləq dəvə yunundan hazırlanmış əşya olmalıdır...³⁴

Qazaxlarda dəvə ən qiymətli qurban sayılırdı. Orta Asiyanın bir çox xalqlarında onun əti bədəni təmizləyici qida hesab olunurdu. Dəvə qoruyucu simvol sayılırdı, gəl ki, sümükləri şəfa vermək məqsədilə magiyada istifadə olunurdu. İnanılırdı ki, dəvə doğuş zamanı kömək edir, o, kişi gücünü və məhsuldarlığı artıran enerjinin təcəssümü hesab edilirdi.³⁵

³² Türk Dillerinde Deveye Verilen Adlar. Başak PERÇİN BOSTAN2 APA: Perçin Bostan, B. (2024). Türk Dillerinde Deveye Verilen Adlar. S.23/11. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (Ö15), 200-222. DOI: <https://zenodo.org/record/13823086>

³³ Ə. Ələkbərli. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. [https://anl.az/down/meqale/Xalq Cəbhəsi.-2017.-5 dekabr.- S.14](https://anl.az/down/meqale/Xalq_Cəbhəsi.-2017.-5-dekabr.-S.14).

³⁴ <https://kayzen.az/blog/heyvan/9192/d%C9%99v%C9%99l%C9%99r.html>. Ə. Qafarlı-modern.az

³⁵ <https://kazpravda.kz/n/u-tebya-est-verblyudy-zhizn-udalas/>

Qədim Türk inanclarında və Dini kitablarda dəvə motivi

Əski türklər öz mənşələrini (yəni ata və analarının) təbiətdəki heyvanlardan – xüsusilə Qurd, Geyik, Buğa, Qartal, Qu quşu ilə yanaşı Dəvədən və digər vəhşi heyvanlardan törədiyinə inanırdılar. Bu inanclar, türklərin qədim dünyagörüşü və mifoloji ənənələrinin bir hissəsi olaraq mühüm yer tuturdu. Bu miflər və inanc sistemləri türklərin həm öz kimliklərini, həm də təbiətə olan dərin bağlılıqlarını ifadə edirdi. Bu cür inanclar, türk xalqlarının qədim dövrlərdə təbiət ilə harmoniyada yaşama və mübarizə bacarıqlarını necə önə çıxartdığını göstərir. Kıla iyəsi, Mal iyəsi kimi ruhların olduğuna da inanırdılar ki, bunlar heyvan Ruhudur. Hər şaman don dəyişərək, dəvə də daxil olmaqla müəyyən bir heyvan qılığına girə bilər. Dəvələrin qoruyucu ruhu olduğu kimi, onların qoruyucu, himayədarı olmasına da inanılır və o, Oysul Han kimi tanımlanan dəvə Tanrısıdır və dəvələri qoruyur. Kızığan xan Savaş Tanrısıdır qızıl cilovlu bir qızıl buğa/dəvə sırtında gəzdiyinə inanılır. Qədim türklərdə hər bir sənətkarın Piri, qoruyucu Övliyaları olduğu inancı da vardır ki, Hz. Salih/Salehin də dəvəcilərin piri olması düşünülür (Məs.: Hz. İbrahim südəülərin, Hz. Davud dəmirçilərin, Hz. Nuh gəmiçilərin piridir və s.³⁶ Buğa xanın adının erkək dəvə demək olması buna bir misaldır.

Türklərin qədim inanc sistemlərində və mifologiyasında yer tutan dəvə Satuk Buğa Xan dastanında qəhrəmanın adı kimi görünür. Kaşqari Mahmud “Divanü Lüqat-it-Türk” əsərində Buğa sözünü “boğa; dəvə aygırı (erkək dəvə)” kimi təyin edir və dastan qəhrəmanı Satuk Buğa xanın adının da bundan qaynaqlandığını bildirir. Bundan başqa, dəvənin Qaraxanlılar arasında titul, ongun olması və bəzən qanadlı təsvir olunması dəvəyə fərqli xüsusiyyət verirdi. Bu dövrdə dəvə hakimiyyət simvolu kimi qəbul edilmişdir.³⁷

Şamanların Tamu Erlik Han (Cəhənnəmin sahibi Erlik Xan) kimi tanıdığı bu demonik varlıq zamanla özünəməxsus yeraltı aləmində ayı, porsuq, köstəbək, dəvə, donuz, inək kimi heyvanlar yaratmışdır. Sonralar Kerey-Kan və Karaş kimi güclü döyüşçüləri də yaratmışdır. Ülgen ilk dəfə yaradılmış ağacdən meyvə yeməyi insanlara qadağan etsə də, onları bu qadağanı pozmağa təşviq edən Erlik olmuşdur.³⁸

Tanah və İncildə dəvə haqqında bir çox yazılar vardır. Bəzən dəvənin var dövlət rəmzi olması, bəzi yerlərdə hərra dəvənin cütdırnaqlı və gövşəyən olmasına baxmayaraq ətinin yeyilməsi tövsiyə edilmir. Tanah (Yəhudilərin İncili) və İncildə ölümü dadmayan, göylərə qaldırılan Enoxun Kitabı dinlər tarixinin ən

³⁶ Deniz karakurt. Türk Söylence sözlüğü. 2011. 380 s./42-52-180-187-212-246-340

³⁷ Türk Mitolojisinde Hayvan Sembolizmi Çerçevesinde “Deve”. December 2021. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. DOI:10.33905/bseusbed.1014095

³⁸ TÜRK ŞAMAN MİTOLOJİSİNİN TEONİMLERİ Prof. Dr. Fuzuli BAYAT.SBN:978-625-408-318-1.ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.s.34/24

qəribə mətinlərindən biridir. Enoxun kitabında bir neçə yerdə dəvəyə aid yazılar vardır.

Göy Varlıqları:

86. Sonrakılardan üçü mənim əlimdən tutub qaldırdı, məni dünya nəsillərindən uzaqlaşdırdı. Məni böyük bir yerə apardılar və mənə yer üzündə yüksək bir qüllə göstərdilər, oradan bütün təpələr daha aşağıda görünürdü. Onlardan biri mənə dedi: “Burada gözlə, o fillərə, dəvələrə, eşşəklərə, ulduzlara, mal-qaraya nələr olduğunu gör!”

87. 1. Birinci gələn dörd nəfərdən birini gördüm. 2. Göydən düşən ilk ulduzu tutdu 3. Əlini-ayağını bağladı, çuxura saldı. Çuxur dərin və dar, qaranlıq və dəhşətli idi. 4. Məxluqlardan biri qılınıcı çəkib həmin fillərə, dəvələrə və eşşəklərə verdi. Onunla bir-birlərini vurdular və bütün yer onların üzündən silkələndi. 5. Gəminin ətrafındakı su, qaranlıq və duman getdikcə çoxalırdı. 6. Su getdikcə daha yüksəklərə qalxaraq hər yeri örtüdü. 7. Mən o kənddə bütün mal-qaranın bir yerə toplaşdığını və suda boğulduğunu gördüm. 8. Lakin gəmi suda qaldı. Yerdəki bütün inəklər, fillər, dəvələr və eşşəklər bütün canlılarla birlikdə dibə batdı. Artıq onları görə bilmirdim. Hamısı ölüb suyun dibinə batmışdı. ³⁹

Avropa demonologiyasında Paymon adlı personaj vardır. O, Cəhənnəmin doqquz kralından biridir. Lüsiferə tabe olan kral Paymon Cəhənnəmin ictimai mərasimlərinə rəhbərlik edir və ona qarşı çıxan insanların iradəsini qırırdı. O, qadın siması olan bir kişi kimi təsvir edilmişdir. Vəzifəsini dəvə minərək yerinə yetirirdi. ⁴⁰

Dəvələrin gözləri qum fırtınalarından qorunmaq üçün 3 qapaqlıdır. Lakin məlum olduğu kimi, göz qapaqlarımızı yumduqda kənar mühiti görə bilmərik. Ona görə, səhrada uzun yolları qət edən dəvənin qum fırtınası olduqda yoluna davam edə bilməsi üçün, Yaradan onlara şəffaf göz qapaqları vermişdir. Bu şəffaf göz qapaqları eynək kimi heyvanın gözlərini qumdan qoruyur, həm də gözləri qapalı ikən onların işığı görməsini təmin edir. Qurani Kərimdə gözlərlə bağlı belə bir ayə var:

Gözlər Onu dərk etmər. O, gözləri dərk edər. O, lətifdir, xəbərdardır! (Ənam surəsi, 103)

Qurani Kərimdə birbaşa dəvə ilə bağlı olan bir sıra ayələr vardır. Onlardan bəzilərini təqdim etmək istəyirdim:

Səməd qövmünə də qardaşları Salehi elçi göndərdik. O demişdi: “Ey qövmüm, Allaha ibadət edin! Sizin Ondan başqa heç bir ilahınız yoxdur! Rəbbinizdən sizə açıq-aydın bir dəlil gəlmişdir. Bu, sizin üçün bir möcüzə olaraq

³⁹ Peyğəmbər Enoxun kitabı. 258 səh./112

⁴⁰ <https://otzvip.ru/viewtopic.php?t=1827>

Allahın göndərdiyi dişi dəvəsidir. Onu buraxın Allahın torpağında otlasın. Ona pislilik etməyin, yoxsa sizə acı bir əzab toxunar! (Əraf surəsi 73)

Təkəbbürlənənlər: “Biz sizin inandığınızı inkar edirik”, - dedilər. (Əraf surəsi 76)

Beləcə, onlar dişi dəvəni kəsib Rəbbinin əmrindən çıxdılar və: “Ey Saleh! Əgər sən həqiqətən elçilərdənsənsə, vəd etdiyini (əzabı) bizə gətir!” - dedilər. (Əraf surəsi 77)

“Dəvənin iynənin dəliyindən keçməsi” metaforası çox dərin və maraqlı bir ifadədir. Məlumdur ki, Qurani Kərimdə və digər səmavi kitablarda anlaya bilmədiyimiz simvollar var. Bu ifadə əsasən **möcüzə qədər çətin, imkansız** və fiziki cəhətdən **mümkünsüz olan** bir şeyi təsvir etmək üçün işlədilir.

Məsələn : Şübhəsiz, **səmanın qapıları** Bizim ayə və nişanələrimizi təkzib etmiş və onların müqabilində təkəbbür göstərmiş kəslər(in üzün)ə açılmayacaq (ki, yaşadıkları zaman duaları və öldükdən sonra ruhları göyə getsin) və erkək dəvə iynənin gözündən keçməyincə onlar əsla Cənnətə daxil olmazlar. Biz günahkarlara belə əzab veririk. ⁴¹

İncildə də İsa peyğəmbərin dilindən söylənilən eyni fikrə rast gəlirik-”Yenə bunu söyləyirəm ki, dəvənin iynə dəliyindən keçməsi, zənginin **Tanrı Mülkünü/Çarlığına** girməsindən daha asandır.” Matta İncili 19:24. ⁴²

(İncildə Tanrı Hökmranlığı və Göylərin hökmranlığı sözü dəfələrlə keçir. “Allahın, tanrının hökmranlığı” Allahın bütün kainat üzərində hökmranlığına və mütləq hakimiyyətinə, “Allahın mülkü” Allahın malik olduğu hər şeyə, yəni kainatın özünə aiddir. Cənnət isə Allahın axirətdə bəndələrinə vəd etdiyi mükafat və əbədi xoşbəxtlik yeridir).

İslam mədəniyyətində dəvənin iynənin dəliyindən keçməsi ifadəsi çox varlı, daha doğrusu təkəbbürlü və ya maddi dünyaya inanan insanların cənnətə düşməsinin çətinliyi ilə bağlı işlədilir. Amma bu metaforada insanlara Yaradan tərəfindən göndərilən əxlaqi bir dərs, mesaj vardır.

- Bu ifadə vasitəsilə insanlara təvazökar, sadə, vicdanlı və yalnız maddi dünyaya bağlı olmayan həyat tərzinin daha doğru olduğu bildirilir.

- Maddiyyata həddindən artıq bağlılıq, xəsislik və təkəbbürlülük yaradır ki, buda öz növbəsində insanı mənəviyyatını kasadlaşdırır, düşüncə qabiliyyətini daraldır, lap iynənin dəliyi kimi...

- Dəvənin iynənin dəliyindən keçməsi, insanın nəfsini sıxışdırması, özünü dəyişdirməsi və mənəvi kamilliyə çatmaq üçün dar yollardan keçməsi ilə də simvollaşdırıla bilər.

⁴¹ Qurani Kərim: Əraf surəsi, 40-cı ayə

⁴² <https://kutsalkitap.info.tr/?q=mat%2019:24>

- Bu keçid tövbə, təmizlik və kamillik yolu ilə mümkündür – yəni, insan yalnız mənəvi dəyişikliklə “o dəlikdən keçə bilər”.

Dəvənin İynənin Dəliyindən Keçdiyi Yer haradır və ya haradadır?

İnsan ömrü bir səfərdir – bu səfərdə yolda olmağın özü bir yana, yolun hara getdiyini də bilmirsen. Bəzən yol genişdir, rahatdır, bəzən isə elə daralır ki, adam bu yoldan sanki nəfəsini tutub keçməli olur. Amma bu yolun bir mərhələsi var ki, oradan yalnız az adam keçə bilər – həmin mərhələ iynənin dəliyidir. Bu metafora bizə deyir ki, dünyada hər cür maddiyətə sahib olmaq, axirət üçün heç nəyə sahib olmamaq anlamına gələ bilər. İnsanın qəlbi və ruhu bəzən ağırlaşır, ehtirasla, malmülk sevgisi ilə, şöhrət və nəfsin istəkləri ilə dolur, dəvə qədər yüklənmiş olur. Cənnətə gedən yol, geniş saray qapılarından keçmədiyinə görə, ruhun, qəlbin iynənin dəliyindən keçməsi yalnız bu yüklərdən azad olduqdan sonra mümkündür. Dəvənin iynənin dəliyindən keçməsi əslində anlayan insana bir çağırışdır: “Əgər keçmək istəyirsənsə, özünü kiçilt, təvazökarlıq ol, yüngülləş. Öz içindəki dəvəni, yəni nəfsi – iynənin dəliyinə uyğun hala gətir.” Bu isə tək bir şərtlə mümkündür: dönüsmək, dəyişmək, saflaşmaq... Yalnız bundan sonra dəvə iynənin dəliyindən, insan isə cənnətə keçə bilər...

Dahi Füzulinin bu mövzuda bir beyti var:

Bu qəmlər kim, mənim vardır, bəirin başına qoysan,

Çıxar kafər cəhənnəmdən, gülər əhli-əzab, oynar.

Yəni: “Mənim dərdlərimi dəvənin (bəirin) başına qoysan, yəni dəvəni mənim dərdlərimlə yükləsən, bu qəmlərin ağırlığına dözməyib o qədər incələr ki, iynənin gözündən keçər və əzaba düşər olmuşlar cəhənnəmdən çıxıb sevinib oynayırlar.”⁴³

Türkiyənin İç Anadolu Bölgəsinə aid bir atalar sözü var:

Nələr gəldi nələr keçdi fələkdən,

Un ələrkən dəvə keçdi ələkdən.

“Fələk” burada taleyi, yaxud da zamanı simvollaşdırır. İnsan yaşadığı müddət ərzində çox şeyin dəyişdiyini, bir çox hadisələrin baş verdiyini təəssüf və təəccüblə xatırlayır.

“Un ələrkən, dəvə keçdi ələkdən” – Bu metafora isə həyatın sürprizlərlə dolu olduğunu, bəzən insanın qarşılaşdığı gözlənilməz hadisələri bildirir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, Dəvə yalnız bir iş heyvanı olaraq deyil, həm də çox dərin, mədəni və fəlsəfi anlam daşıyan bir simvoldur. Xüsusilə Orta Şərq və Anadolu mədəniyyətində, dəvə yalnız iqtisadi və məişət məqsədləri üçün istifadə edilən bir heyvan olmayıb, eyni zamanda bir çox dəyər və fəlsəfi konseptlərin təmsilçisidir.

⁴³ <https://anl.az/down/meqale/adalet/2014/iyun/379970.htm>

Dəvənin fəlsəfəsi, ümumiyyətlə, onun həyat tərzində və xüsusiyyətlərində gizlidir. Dəvələr, çöl həyatına uyğunlaşmış, sərt şəraitlərə dözə bilən, dözümlü, uzun məsafələri qət edə bilən və yavaş, amma səbrlə, davamlı şəkildə irəliləyən heyvanlardır. Bu xüsusiyyətlər, insan həyatına dair bir çox dərin fikirləri simvollaşdırır.

Dəvələrin davamlı, dözümlü, TABLI xüsusiyyətləri sanki onların adında da öz əksini tapmışdır... *Dəvə/Deve/ Təbə/Təw/Tewe/Tebe/Teve/Tibe/Tëve*

Nəticə

Folklorun dərin qatlarında gizlənmiş simvollar və arxetiplər, toplumların düşüncə tərzini və dünyagörüşünü anlamaq baxımından mühüm açar rolunu oynayır. Dəvə obrazı da bu baxımdan təsadüfi və yalnız funksional bir varlıq deyil, əksinə, xalq mədəniyyətində yükləndiyi simvolik və ezoterik mənə qatları ilə seçilən çoxşaxəli bir rəmzdır. Bu tədqiqat göstərir ki, dəvə motivi müxtəlif folklor janrlarında və mədəni ənənələrdə insanın fiziki həyatla yanaşı, mənəvi kamillik axtarışını da ifadə edir. O, bəzən sınaqlar yolunda dözümlü yoldaş, bəzən isə metafizik mənşərdə ruhani bələdçi rolunda çıxış edir. Dəvənin həm maddi yük, həm də mənəvi mənə daşması onun ikili təbiətini ortaya qoyur və bu ikilik, onu ontoloji səviyyədə dərin simvola çevirir. Beləliklə, dəvə obrazı xalq düşüncəsində yalnız keçmişin etnoqrafik elementi kimi deyil, həm də insanın daxili yolçuluğuna işıq tutan, zamanlar və məkanlar arası keçid rəmzi kimi əbədi aktualıq daşıyır.

Xülasə. Məqalə nəticə olaraq göstərir ki, dəvə motivi yalnız mədəni və məişət səviyyəsində deyil, həm də ontoloji və metafizik anlayışlar baxımından zəngin simvol olaraq çıxış edir və xalq düşüncəsində ruhani kamilliyə gedən yolun rəmzi kimi xüsusi yer tutur.

Summary. The article ultimately concludes that the camel motif functions not only on a cultural and practical level but also as a rich symbol with ontological and metaphysical dimensions, occupying a special place in the collective imagination as a representation of the path toward spiritual perfection.

Məsləhətli ədəbiyyat

1. <https://anl.az/download/meqale/xalqcebhəsi/2017/dekabr/565945.htm>
2. <https://kazpravda.kz/n/u-tebya-est-verblyudy-zhizn-udalas/>
3. <https://gafargan.com/>
4. Atalar sözləri. Bakı, "Nurlan", 2013, 476 səh. folklorinstitutu.com A 3202050000 Qrifli nəşr
5. Deniz karakurt. Türk Söylence sözlüğü. 2011. 380 s.

6. А.К.Акишев. Образ верблюда в легендах Центральной Азии. Этнография народов Сибири. Новосибирск: 1984. С. 152
7. Героический эпос «ДЖАНГАР» – Философия жизни предков калмыков. Овшинов А. Н. Доктор социологических наук, профессор, Калмыцкий государственный университет им. Б.Б. Городовикова, г. Элиста, Россия, с.15/7. e-mail: philosoph@kalmsu.ru
8. Kitabi-Dədə Qorqud. 153 s.
9. S. P. PİRSULTANLI. Azərbaycan ağız ədəbiyyatında bayatılar. Gəncə– 2012.s.377
10. <https://kelime.com/kelime/ibil/>
11. <https://kayzen.az/index/top/page616/?period=all>
12. https://drevlit.ru/shumer_dictionary.html
13. КАЛМЫЦКО-РУССКИЙ СЛОВАРЬ. 26 000 слов. Под редакцией Б. Д. МУНИЕВА. Москва- ИЗДАТЕЛЬСТВО «РУССКИЙ ЯЗЫК» 1977.с.764/92-123-272-339
14. Малолетко А.М. Древние народы Сибири. Этнический состав по данным топонимики. Т. 6. Раннее заселение Северной Азии. Томск, Томский университет, 2012. 336 с.
15. Kaşğari M. Divanü lüğat-it-türk.IV cild.Bakı:Ozan, 2006, s.370
16. <https://translate.academic.ru/>
17. <https://aksozluk.org/deve>
18. <https://www.azleks.az/az/online-dictionary>
19. <https://famiry.ru/database/names/sarvan>
20. Türk Mitolojisiinde Hayvan Sembolizmi Çerçevesinde “Deve”. December 2021. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. DOI:10.33905/bseusbed.1014095
21. <https://525.az/news/11246-sabran--her-dasi-tarixlesen-seher>
22. İ.Həbibbəyli. “Kitabi-Dədə Qorqud”: yazılı epos və ya epopeya. – Bakı, Elm, 2020, 278 s
23. K. Əliyev. Dədə Qorqud. (Əsərləri 10 cildə, VII c.). Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 384 səh.
24. Türk Dillerinde Deveye Verilen Adlar. Başak PERÇİN BOSTAN2 APA: Perçin Bostan, B. (2024). Türk Dillerinde Deveye Verilen Adlar. S.23/11. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (Ö15), 200-222. DOI: <https://zenodo.org/record/13823086>
25. Ə. Ələkbərli. F.Ü.F. d. [https://anl.az/down/meqale/Xalq Cəbhəsi.- 2017.- 5 dekabr.- S.14.](https://anl.az/down/meqale/Xalq-Cəbhəsi.-2017.-5-dekabr.-S.14)
26. TÜRK ŞAMAN MİTOLOJİSİNİN TEONİMLERİ Prof. Dr. Fuzuli BAYAT.SBN:978-625-408-318-1.ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.s.34/24
27. Peyğəmbər Enoxun kitabı. 258 səh./112
28. <https://otzvip.ru/viewtopic.php?t=1827>
29. Qurani Kərim: Əraf surəsi, 40-cı ayə
30. <https://kutsalkitap.info.tr/?q=mat%2019:24>
31. <https://shedevrum.ai/en/post/5fb3f965a02ba14/>
32. [https://www.reddit.com/r/DoesNotTranslate/comments/5vbtgh/arabic the great lexical field of camels/?tl=tr](https://www.reddit.com/r/DoesNotTranslate/comments/5vbtgh/arabic_the_great_lexical_field_of_camels/?tl=tr)

Cəməl Şütürlü

**8 fevral professor Tahirbəyov Bayram Harun oğlunun anadan olmasının
95-ci ildönümüdür**

**8-го февраля – 95 лет со дня рождения профессора Таирбекова
Байрама Гаруновича**

О деятельности журналиста и редактора, писателя и переводчика, преподавателя и учёного, энциклопедиста и кинематографиста, состоящей из многих тысяч опубликованных книг, выступлений, статей, рассказов, переводов, словарей, стихов, тезисов и сборников докладов, киносценариев и учебных пособий, заметок, программ, конспектов и методичек, монографий... можно прочитать на разных языках в публикациях прессы, социальных сетей, сборников как при его плодотворной жизни так и после его безвременной кончины, например *здесь*¹.

Tahirbəyov Bayram Harun oğlu

8 fevral 1931 – 8 iyul 2021

Последняя из опубликованных книг Байрама Гарун оглу Таирбекова, хотя и подписана к печати при жизни, издана в Бишкеке при содействии Фонда поддержки политики тюркских стран спустя два месяца после смерти профессора. Называется она «Тюркское письмо. Каким ему быть?».² В этой небольшой по объёму монографии обоснованно показывается единственный возможный путь реального объединения тюрков в активно развивающуюся естественную систему – монолитный народ.

¹ Медина Эюбова. **Памяти профессора Таирбекова (8 февраля 1931 – 8 июля 2021)**. I Международный системологический конгресс тюркологов. Материалы конференций. "Asiman", Г., 2022, с. 298, ISBN 978-9952-8442-1-4, стр. 83-86, стр.84. <https://usakad.info/gallery/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%B8%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%B0%20%D0%A2%D0%B0%D0%B8%D1%80%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>

² Таирбеков Б.Г. **Тюркское письмо: каким ему быть.** – Б., Улуу Тоолор, 2021. – 64с. ISBN 978-9967-5-423-15 [https://usakad.info/gallery/%D0%91ayram-T.-verstkason10092021%20\(1\).pdf](https://usakad.info/gallery/%D0%91ayram-T.-verstkason10092021%20(1).pdf)

Но есть ещё много неопубликованных книг профессора Таирбекова. Неопубликованных по разным причинам. Мы будем предлагать читателю информацию ежегодно об одной из них. Начиная с тех, предисловие к которым было написано самим профессором.

Начнём сегодня. С словаря-справочника азербайджанских охальных пословиц с переводом на русский. В этой публикации из текста предисловия убраны все непечатаемые слова, просто потому, что они «непечатаемые». Однако в тексте книги они присутствуют в полном объёме, то есть, так, как говорится в народе.

Предисловие к неопубликованной книге проф. Б.Г. Таирбекова:

«Elin gül ağzı» toplusu geniş oxucu dairəsi üçün deyil, şifahi xalq yaradıcılığını öyrənən mütəxəsislər üçün dərc olunur. Kitab açıq satışda yaxud sərbəst şəkildə yayılmaz. Kitabı ilə tanış olmaq istəyənlər bunu yalnız www.usakad.biz elektron səhifəsi vasitəsilə edə bilərlər.

Сборник «Народное красное словцо» – не для широкого круга читателей, а лишь для специалистов, изучающих устное народное творчество. Книга не распространяется в открытой продаже или в свободном доступе. Однако желающие ознакомиться с ней могут сделать это через сайт www.usakad.biz.

Elin gül ağzı

Ağzın açar,
Govhər saçar.
Atalar sözü.

Oxucuların nəzərinə

«Elin gül ağzı» toplusu düz yarım əsir əqdəm, bu ifadəni həm müstəqim, həm məcazi mənasında «sandıq ədəbiyyatı» kimi yaradılmış, bir qədər sonra çapa hazırlanmış, lakin məzmununu «qeyri-mətbu» olduğuna görə indiyədək təb, edilməmişdi. Kitab sifə nəşir olunur.

İnsanın bədənini müayinə edən həkim üçün «ayıblı» və «ayıbsız» bədən üzvləri yoxdur. Bütün bədən üzvləri xüsusi tibbi ədəbiyyatda tam təfərrüatla təsvir olunur. Şifahi xalq yaradıcılığını tədqiq edən mütəxəssislər üçün də «ədəbli» və «ədəbsiz» sözlər olmamalıdır. Bunların hamısı xüsusi ədəbiyyatda gərəkə qəğli müfəssəl təhlil olunmalıdır.

Əlbətdə məsəllərin bu cür qoyuluşu bəzi pakdan pak alimnüməlar tərəfindən həmlələrə məruz qalacaqdır. Belə boğazdanyuxarı vasvasılıq barəq el içərisində deyirlər: *Buddan yemir ki ... yavuşdur.*

Axı biədəb ifadələr (söyüşü və s.) kiminsə döşünə yatıb-yatmamağından aslı olmayaraq, onsuzda az qala hər addımbaş səsəndirməkdədir; özqə ağzı çəksiz-qaytansızdır. Söz çözü gətirər. Biədəb atalar sözündə hərdən bir elə ifadə tərzlərinə rast gəlmək mümkündür ki, bunlar dilin və xalqın çox uzaqkeçmişindən xəbər verir. Həmin əvəzetməz şifahi şəhadətlər mütləq qorunub saxlanılmalıdır. Zira əldən gedən bir daha ələ düşməz. Bunlar gedərgəlməzdir.

Vaxtilə, rus elinin söz xəzinəsinin bilicisi V.İ.Dal həmin münasibətlə göstərilmişdir ki, «biz atalar sözünü yalnız sırf əyləncə üçün və mənəvi öyüd kimi deyil, öyrənmək və araşdırmaq üçün topalayırıq və oxuyuruq; məhs buna binaən hər nə vardırsa, hər şeyi bilmək istəyirik. Həmdə qeyd edək ki, ifadələrin bizim üçün vərdisiz surətdə olan kəskinliyi yaxud şöləliyi həm açıqlığı heç də həmişə özündə bizə burada görünən biədəbliyi əxz etmir». Qızıl kimi sözdür!

Hazırkı toplu, ondan daha geniş floklorşünaslıq dairəsində istifadə edilməsi məqsədlə ikidilli azərbaycanca-rusca sorğu lüğəti şəkilində tərtib olunmuşdur. Hər bir atalar sözünün əsl (ümumiləşdirici) mənası azərbaycanca və rusca mötərizələr içərisində açılmışdır. Bir sıra hallarda «Ср» (yəni «сравните» – «müqayisə edin») qeydi ilə rusca məna qarşılığı verilişidir. «Ulduz» (*) işarəsilə qeyd olunmuş bəzi atalar sözünə aid izahat (ayrıca Azərbaycan və ayrıca – rus dillərində) lüğətə əlavə edilmişdir.

Atalar sözü, bir qayda olaraq, kəlməbəkəlmə tərcümə edilmişdir. Mütərcim (bu sözləri yazan) atalar sözünün bədii xüsusiyyətlərini və ifadə vastələrini olduğu kimi saxlamağa çalışmışdır. Onu buna nə dərəcədə nail olması barədə qoy oxucu öz sözünü desin.

Biədəb atalar sözü arasında bir qədər «milli-məxluqi» olanlar da vardır.

Məsələn, hal hazırda az qala hər qurumun başında *sədr* yox, *prezident* (lat. prezident – «sədr») durur; heç kəs bilmir, «mədəniyyət xaltası» – *qalstuq* (alm. Halstuch – «boyundəstmalı») nəyə gərəkdir; binaların divarlarına lövhələr vurulur: *Shop*, sanki azərbaycanlılar heç vaxt alverlə məşqul olmayıblar və *dükan* (ing. shop – «dükan») üzü görməyiblər. Qərbə pərəstişkarlıq Rusiyadan sirayət edibdir. Odurki «halustuqlu» ədəbazarlar barədə deyirlər: *Rus qaşığı ilə firəng ... yeyir.*

Başqa bir misal – *Erməni ... üstündə döy, durub deməsin «Mən ...»* və ya *Erməni ... yerə döyməsən, durub deyər: «... mənim deyil»* atalar sözü. Həyasız kəzzabın hərəkətləri necə də sərrəst göstərilmişdir!

Topluya 400-dən yuxarı ifadə daxil edilmişdir. Əlbətdə, bunlar bədab atalar sözünün azacıq bir qismidir. Güman etmək olar, oxucular bu nəşrdə lazımı əlavələr edəcəklər.

Professor **B.H.Tahirbəyov**,
filologiya elimlər doktoru.

1950 – 2000,
Bakı – Moskva.

Народное красное словцо

Ради красного словца
не пожалеет мать-отца.
Пословица.

К сведению читателей

Сборник «Elin gül ağzı» («Народное красное словцо») полвека назад был, как в прямом, так и в переносном смысле этого выражения, «написан в стол», несколько позже подготовлен к печати, но не печатался до сих пор из-за «непечатности» содержания. Книга издаётся впервые.

Для врача, обследующего человеческое тело в нем нет «срамных» и «несрамных» частей. Все части тела во всех подробностях описываются в медицинской литературе. Для специалиста, исследующего устное народное творчество, тоже не может быть «приличных» и «неприличных» слов. Все они достаточно подробно должны быть разобраны в специальной литературе.

Конечно, подобная постановка вопроса подвергнется нападкам со стороны иных остепенённых чистоплюев. О такой показной щепетильности в народе говорят: *Buddan uemir ki, ... yavıqdur – От огузка не ест: дескать к ... близко.*

Ведь непристойные (бренные, охальные, похабные) выражения, вне зависимости от того, по душе ли они кому-либо или не по душе, все равно слышатся чуть ли не на каждом шагу: на чужой роток не накинешь платок. Пословица к слову молвится. В непристойных пословицах порою можно встретить такие речевые обороты, которые дают знать об очень давнем

прошлом языка и народа. Надо непременно сберечь эти незаменимые устные свидетельства. Ибо что из рук уплыло, того не вернуть. Пиши пропало.

В своё время В.И. Даль, знаток словесной сокровищницы русского народа, по этому поводу указывал, что «мы собираем и читаем пословицы не для одной только забавы и не как наставления нравственные, а для изучения и розыска; посему мы и хотим знать все, что есть. Заметим, впрочем, что резкость или яркость и прямота выражений, в образах для нас непривычных, не всегда включает в себе видимое нами в этом неприличие». Золотые слова!

Настоящий сборник, в целях его использования более широким кругом фольклористов, составлен в виде двуязычного азербайджанско-русского словаря-справочника. Подлинное (обобщающее) значение каждой пословицы раскрыто в скобках на азербайджанском и русском языках. В ряде случаев с пометой «Ср.» (т.е. «сравните») приведены русские смысловые соответствия. К словарю приложены примечания (отдельно – на азербайджанском, отдельно – на русском языке) к отдельным пословицам, помеченным «звёздочкой» (*).

Пословицы, как правило, переведены дословно. Переводчик (пишущий эти строки) старался сохранить, как есть, художественные особенности и выразительные средства половиц. О том, в какой степени это ему удалось, пусть скажет своё слово читатель.

Среди пословиц есть и некоторая часть «национально-этнических».

Например, нынче во главе чуть ли не каждого образования становится не *sədr* – *председатель*, а непременно *президент* (лат. *prezident* – «председатель»); никто не знает, для чего нужен «ошейник цивилизации» – *галстук* (нем. *Halstuch* – «шейный платок»); на стены зданий прибывают вывески: *Shop*, будто азербайджанцы никогда не занимались торговлей и не знают, что такое *dükən*, т.е. *лавка* (англ. *shop* – «лавка»). Низкопоклонство перед Западом пришло через Россию. Вот почему о щёголях «при галстук» говорят: *Rus qaşığı ilə fırəng ... yeyir* – *Ест русскою ложкой европейское ...*

Другой пример – пословица *Erməni ... üstündə döy, durub deməsin: «Mən ...»* – *Армянина лупи над его ..., не то поднимется, скажет: «Не я ...»* или *Erməni ... yerdə döyməsən, durub deyər: «... tənīm deyil»* – *Не отлупишь армянина, пока он ..., – встанет, скажет: «Не моё ...»*. Как точно обрисовано поведение лживого наглеца!

В сборник вошло свыше 400 речений. Конечно, это очень небольшая часть азербайджанских охальных пословиц. Надо полагать, что читатели внесут в это издание необходимые дополнения.

*Профессор Б.Г. Таирбеков,
доктор филологических наук.*

1950 – 2000,
Баку – Москва.

Ramiz Deniz

King Manuel's plan and discovery of Brazil

Most scientists, even the most famous scientists of geography, history of geographical discoveries and history accepted geographical discoveries without investigating some events concerning concrete discovery and such discoveries went down in history as “casual discoveries”. “Casual” discovery of Brazil is obvious case of it.

In my work “Enigmatic discovery of Brazil”, I tried to prove that, Brazil was discovered by the Portuguese seaman Duarte Pacheco Pereira in the first quarter of 1494, but that historical event was kept secret for some reasons.

According to the historical sources, Pedro Alvares Cabral left Lisbon on March 9, 1500. Following question occurred when I investigated Cabral's travel: Did the expedition reached Brazilian coasts after it left Green Cape Islands by accident? I mean, had Cabral ever been in Brazil?

Large land area discovered by Cabral in the western coast of the Atlantic Ocean wasn't casual discovery, it was the greatest lie told by the Portugal Kingdom in XV century. It was impossible to lose way in the ocean, to sail thousands of kilometers blindfold with the expedition's marine, its staff, experienced navigators and captains. Besides it, it must be noted that, Bartolommeo Dias, Nicolau Coelho and other professional seamen were among members of the expedition.

What do official chronologies say? They say that, Cabral's expedition reached Brazilian coasts by accident after it left Green Cape Islands on March 22. But how could the expedition, which had to sail towards the south-east, arrive in the west?

It wasn't possible to make such mistake at the time when the navigation had developed enough. Before this event Portuguese sea travelers had discovered western coasts of Africa during several years, prepared map of those territories and presented it to the monarch of Portugal. Spanish spies observing Cabral's expedition, well-known navigators, boatswains and captains knew that, 1600 km couldn't be overcome blindfold after losing way in the ocean. Because vessels usually sail towards the west when there is South Passat. It doesn't make vessels to lose their ways. Portuguese changed their route purposely.

It's necessary to analyze one important fact. The expedition lost its way in several days after moving away from Green Cape Islands. But Portuguese changed

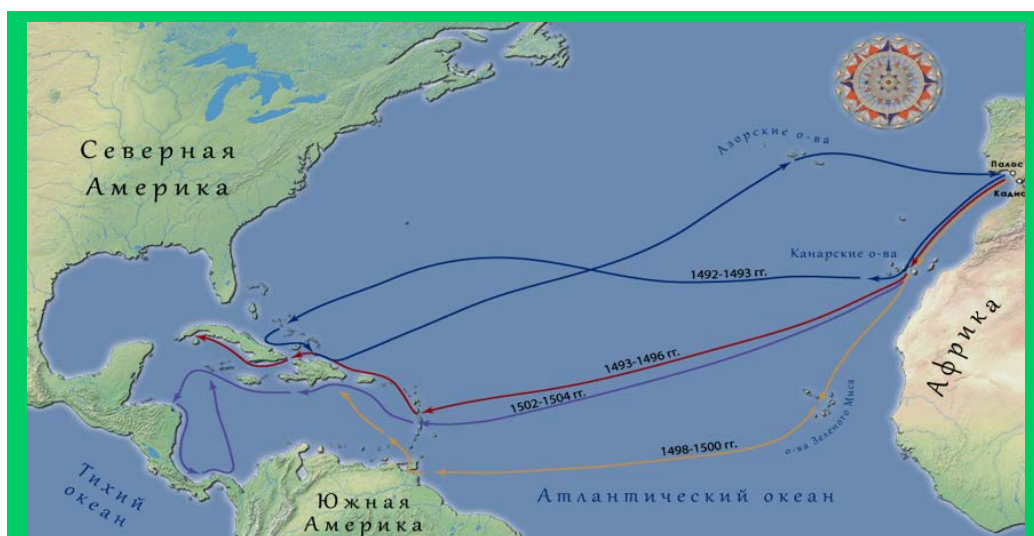
Pedro Alvares Cabral
(1467-1520)

the course towards the Cape of Good Hope located in the south of Africa after leaving “Vera-Crush” “discovered” on May 2. Though they sailed 7200 km, didn’t lose their way and reached the island soon.

It means that, Portuguese navigators, who were very skilful in maneuvering in the open ocean, couldn’t reach Brazilian coasts by dodging from the main course when sailed from Green Cape Islands to the Cape of Good Hope. If it happened – if the expedition lost its way and reached Brazilian coasts, it would lose its way when sailed to the Cape of Good Hope as Portuguese sea travelers used that route for the first time.

Then let’s analyze this historical event otherwise. To overcome thousands of kilometres in the ocean without any stopping-place was characteristic for Christopher Columbus in those years. He reached Bahamas after overcoming 5200-5400 km in the ocean after leaving Canaries. It was considered courageous step then.

Route scheme of Columbus’s four travels on the Atlantic Ocean

The chronology of seamen, who didn’t use any stopping-place, is as following: Bartolommeo Dias – 4500 km from Green Cape Islands to the rank of the Congo River, Vasco da Gama – 8000-8200 km (record) from Green Cape Islands to the Cape of Good Hope of Africa, Cabral – more than 7300 km from Brazil to the south of Africa.

Where had the expedition, who left Lisbon, to go? To India! The most useful route was Lisbon – Green Cape Islands – Angola or coasts of Namibia, then Zanzibar Archipelago of Tanzania, Mombasa or Malindi ports of Namibia,

Kalikut and Kochira in India. But Cabral's first stopping-place was in another continent as he left main course after Green Cape Islands.

I have to note that, Portuguese monarchs coded most geographic objects, which were discovered on the eastern coast of the Atlantic Ocean, by means of special symbols. They did it to prevent usage of such materials by representatives of other kingdoms and maps were kept with seven seals in the secret institutions. For instance, information about expeditions of Diogo de Azambuja, Diego Kan, Gonçalo Coelho and others were opened after several years or centuries. Information about activities of some expeditions is still kept in secret archives.

So, I came to the following conclusion: Cabral moved according to his route and didn't approach Brazilian coasts. I think Brazil was discovered at the result of that travel, but it was done by Gaspar de Lemos, who had left Cabral's team. How did it happen?

Thus, Cabral left Lisbon on March 9, dropped anchor in San Nicolas Island of Green Cape Islands on March 22 and controlled durability of vessels. The expedition went on going on the same day, but next day captain Vasco da Ataide's vessel vanished. The Portuguese approached and discovered Brazilian coasts on April 22.

Bartolomeu Dias
(1450-1500)

It is obvious that, Cabral had to use strange route in order to go to the south of Africa according to the instructions of Vasco da Gama and Bartolommeo Dias. It is necessary to look through routes of the both seamen:

B. Dias left Lisbon with three vessels in August of 1487, sailed through western outskirts of Africa for safety of his team and reached rank of the Congo River after four months. The expedition reached coasts of Namibia at the beginning of December, fought against 13-day storm and reached south of Africa on February 3. Thus, B. Dias overcame 10000 km in six months with three stopping-places. In general, his travel lasted for sixteen months and seventeen days and he

returned to Lisbon in December of 1488. B. Dias overcame about 4500 km without any stopping-place.

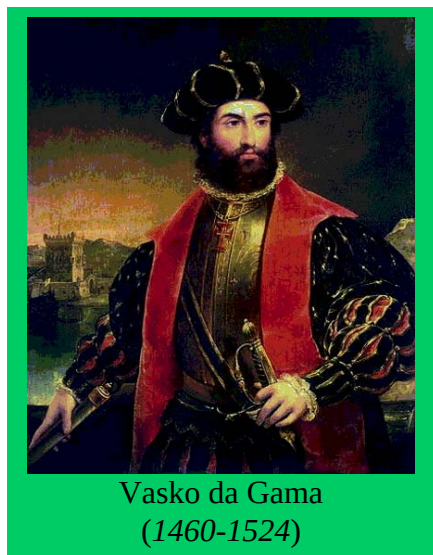
Vasco da Gama has used most stopping-places on the route during his first travel to India. He left Lisbon with four vessels on July 8, 1497 and dropped anchor in St Helena Bay, in the south-west of Africa on November 4. The

Portuguese seaman had overcome about 8200 km during about three months after Green Cape Islands and stopped in the bay for maintenance of vessels. Then the expedition continued its travel and dropped anchor in today's Mossel Bay, located in the south of Africa, after overcoming 2400 km at the beginning of December. Members of the expedition left the last point marked by B. Dias in the south of Africa on December 16 and reached Mozambique in a month. Vasco da Gama reached Mombasa and Malindi ports of today's Namibia at the end of February and dropped anchor in Kalikut port of India on May 20. So we can say that, the seaman overcame 11400 km in five months on his way to the south of Africa and used two stopping-places.

Travels of Bartolomeu Dias (1487-1488)

Vasco da Gama
(1460-1524)

It means that, it was so risky to overcome greater distance with existing vessels. But Cabral had only 11 vessels when he overcame 7300 km during his travel to the south of Africa from Brazilian coasts and any seaman couldn't take responsibility for overcoming such great distance with such team through unknown aquatory. Even B. Dias. Use of risky route by the great team was prohibited. So, such distance couldn't be overcome in 25 days.

There was a simple thing to do: Even if Cabral approached Brazilian coasts, he had to prefer safer route in order to continue his travel. Thus, the expedition had to return to the south longitudes near the equator and to go to the Cape of Good Hope of Africa then.

King of Portugal Manuel I
(1469-1521)

There are some enigmas about the future of that travel. B. Dias overcame 4500 km in four months, Vasco da Gama sailed 8200 km in three months and Cabral overcame 7200 km in 25 days. It doesn't seem real to sail 7300 km in 25 days for the navigation history of that time. It should be taken into consideration that, Cabral had overcome 3000-3200 km between Lisbon and Green Cape Islands in 45 days.

Plans of the organization, which controlled routes of expeditions of Portugal, turned upside down. May be, the route of Cabral's expedition was determined in Lisbon beforehand and the report of the travel towards the south of Africa was prepared and presented to the king Manuel I. It means that, the

expedition sailed with another course and time of the travel was different. It is very serious claim, so may be scientists wouldn't agree with me. But my hypothesis is very different.

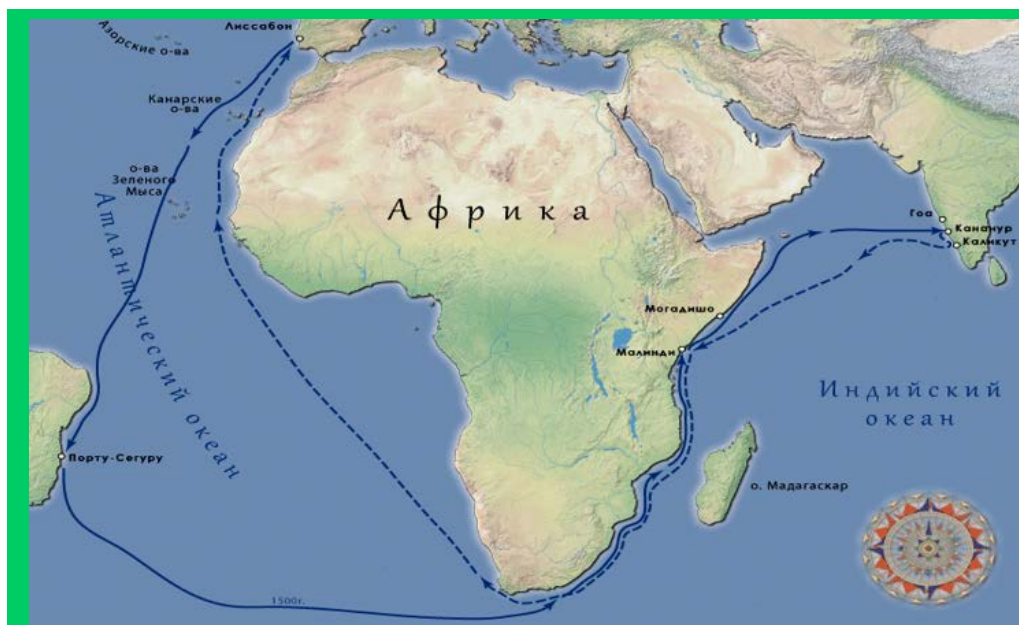
1. Cabral's expedition left Lisbon on March 9 and approached Green Cape Islands. Vessels of the captain Gaspar de Lemos and Vasco da Ataide parted with the expedition, when it sailed towards the south and continued sailing towards the south-west. Vasco da Ataide's vessel vanished in Green Cape Islands and another vessel went on sailing in order to discover Brazil.

Cabral reached the south of Africa in 65 days by sailing on the route used by B. Dias 13 years ago and was met by the heavy storm. According to the official chronologies, four vessels of the expedition sank at the result of the storm and B. Dias died near the Cape of Good Hope, which was once discovered by him.

2. It should be noted that, Cabral's expedition fought against the storm during 20 days in the south of Africa. It means that, they approached the Cape of Good Hope using the route from the north to the south. Nevertheless the expedition had to approach there from north-west or west when it left Brazilian coasts. Then Cabral could be far from the center of the severe storm started on the southern coasts of Namibia. Perhaps, the expedition was caught up by the storm when sailed down through coasts of Namibia.

3. A question may be asked: First, if Cabral hadn't been in Brazilian coasts, how he and Pero Vaz de Caminha wrote letters about that discovery. Second, according to the historical document, wooden cross was put on the discovered land on May 1 and Enrique de Coimbra held religious ceremony for externalization of that event.

The route of Pedro Cabral's travel (1500-1501)

Improvisation of that event isn't very difficult and the scenario was written at the king's palace in Lisbon. What about the history of discovery? According to the chronologies, Brazil was discovered on April 22.

4. April 22 is Easter Holiday and it is celebrated by Catholics with great solemn. I think as the distance between Lisbon and Brazilian coasts was determined (According to my book "Enigmatic discovery of Brazil", Brazil was discovered by Duarte Pacheco Pereira in the first quarter of 1494), that territory had to be discovered in 30-35 days. Thus, the Portuguese seamen had to reach Brazilian coasts in April 20-25. That's why the date of the discovery was registered as April 22, as it was Easter Holiday.

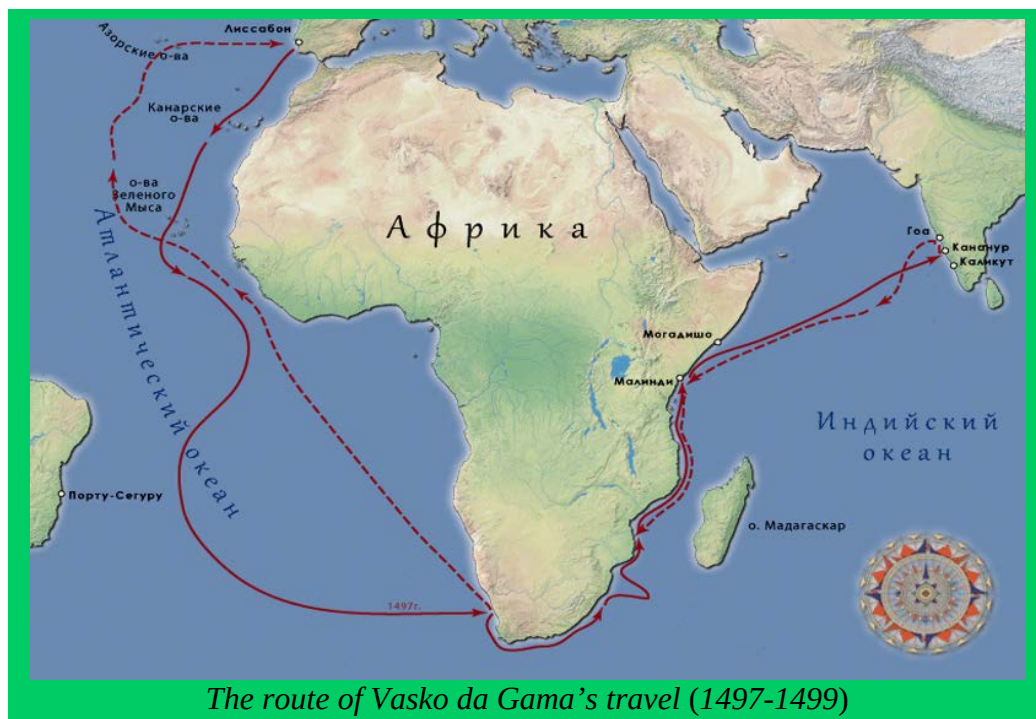
5. Both letters were written in Lisbon and given to Gaspar de Lemos and Vasco da Ataide. They had to give letters to Manuel I when returned back

Duarte Pacheco Pereira
(1469-1533)

from Brazilian coasts. But Ataide died on the way and Gaspar de Lemos completed mission on his own.

6. Though almost all discoveries made in the Atlantic Ocean were kept secret for some time, Manuel I immediately signed an order on the discovery of Brazil and sent special letters to monarchs of Europe. He mentioned that, according to the treaty concluded in Tordesillas in 1494, Portugal was owner of Brazil and vessels of other kingdoms couldn't approach there without permission.

Why did he need to hurry? The reason is as following: Vicente Pinson and Diego Lepe had approached Brazilian coasts on January 20 and February 18 of 1500, carried out investigation there and Portuguese spies, who worked in ports of Spain, sent reports to Manuel I about it. It meant that, if Portugal didn't declare itself owner, Spain would adopt those territories. Such event had already happened in the history.

7. According to the treaty signed in Alcasovas in 1581, all territories located in the south of 28 degrees east latitude belonged to Portugal. But Columbus ignored Alcasovas treaty after he discovered Anthill Islands in 1492, adopted discovered territories and Portugueses couldn't object to their powerful neighbors. The history could be repeated. Brazil was the property of Portugal, but vessels of Spain had first approached those coasts and they could adopt those territories as they were ownerless. So, Portugal had to hurry up and declare itself owner of Brazil.

The land area located in the west of the Atlantic Ocean was the second important strategic geographic object for Portugal. The Portuguesees needed India first of all and they had realized their wish after Vasco da Gama's travel (1497-1499). Brazil wasn't as important as India. But there was a complicity in this problem. 20000 km had to be overcome in order to go to India from Portugal and it would cause great time loss. "Land of spices" could be approached more easily if the territory located in the west of the Atlantic Ocean was used as the stopping-place on the way in the west. Population of Spain and Portugal believed that, the Earth was round and according to the calculations of the Italian scientist Paolo Toscanelli (1397-1484), India wasn't far from Portugal. That's why Manuel I decided to adopt Brazil.

8. After Vasco da Gama returned to Lisbon with spices, the Portuguese king ordered to prepare second expedition to India and appointed Cabral admiral of the expedition. Spies sent information about travels of Pinson and Lepe before the travel began and the Portuguesees decided to register discovery of Brazil in a short time parallel to Cabral's travel to India. So, as I mentioned above, the Portuguesees realized skilfully prepared improvisation of the discovery of that land area.

In a word, Cabral had never been in Brazil during his travel and sailed to the south of Africa from Green Cape Islands. The proof: 7300 km between Brazilian coasts and Africa can't be overcome in 25 days. Even 40 days weren't enough for it. I think it is the next mystery of the history of geographical discoveries and the world community has to know it.

Additional literature:

1. Абрамсон М.Л., Кириллова А.А., Колесницкий Н.Ф. и др. Под ред. Колесницкого Н.Ф. **История средних веков: 2-е изд. испр. и доп.** Москва, «Просвещение», 1986.

2. Авадьева Е.Н., Зданович Л.И. **Сто великих мореплавателей.** Москва, «Вече», 1999.

3. Андре М. **Подлинное приключение Христофора Колумба. Пер. с франц.** М.-Л., Земля и фабрика, 1928.

4. **Атлас истории географических открытий и исследований.** М., «Главное управление геодезий и карт». 1959.

5. Афанасьев. В.Л. **Бартоломе де Лас Касас. История Индии.** Ленинград, «Наука», 1968.

6. Бейкер Дж. **История географических открытий и исследований. Пер. с англ.** М., «Иностранная литература», 1950.

7. Бейклесс Дж. **Америка глазами первооткрывателей. Пер. с англ.** М., «Прогресс», 1969.

8. Верлинден Ч. **Христофор Колумб, Эрнан Кортес.** Ростов-на-Дону, «Феникс», 1997.
9. Вязов Е.И. **Васко да Гама.** М., «Географгиз», 1956.
10. Дитмар А.Б. **От Птолемея до Колумба.** Москва, 1989.
11. Константинова Н.С. **Путешествие в прошлое. Навигационная ошибка или секретная миссия?** «Латинская Америка», № 5, М., 2000, с.8.
12. Купер Ф.Дж. **Мерседес из Кастилии или путешествие в Китай.** Одесса, «Маяк», 1985.
13. Лас Касас Б. **История Индии.** *Пр. с исп.* Л., «Наука», 1968.
14. Ле Пти Фюте. **Путеводитель «Бразилия».** Москва, 1997.
15. Лиелас А. **Каравеллы выходят в океан.** *Пер. с латыш.* Рига, «Лиезма», 1969.
16. Магидович И.П. **Христофор Колумб.** Москва, «Географгиз», 1956.
17. Магидович И.П. **История открытия и исследования Центральной Южной Америки.** Москва, «Географгиз», 1965.
20. Магидович И.П., Магидович В.И. **Очерки по истории географических открытий.** т. II, Москва, «Просвещение», 1983.
21. Морисон С.Э. **Христофор Колумб – мореплаватель.** *Пер. с англ.* Москва, «Иностранная литература», 1958.
22. Муромов И.А. **Сто великих путешественников.** Москва, «Вече», 2000.
23. **Письма Амриго Веспуччи.** *Перевод с латинского и итал.* «Издательство иностранной литературы». – В сб. Бригантина – 71. М., «Молодая гвардия», 1971.
24. Помбу (Роша-Помбу) Ж.Ф. **История Бразилии.** *Пер. с порт.* 7-е изд. М., «Издательство иностранной литературы», 1962.
25. **Путешествия Христофора Колумба.** Дневники, письма, документы, 4-е издание. М., «Географгиз», 1961.
26. Слёзкин Л.Ю. **Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии.** М., «Наука». 1970.
27. Свет Я.М. **Колумб.** Москва, «Молодая гвардия», 1973.
29. Свет Я.М. **Севильская западня. (Тяжба о Колумбовом наследстве).** Москва, «Молодая гвардия», 1969
30. Стингл М. **Индейцы без томагавков.** *Пер. с чешского В. А. Каменской и О. М. Малевича под редакцией Р. В. Кинжалова.* Москва. «Прогресс», 1984
31. **Христофор Колумб. Путешествие.** Москва, 1952.
32. Харт Г. **Морской путь в Индию.** 2-е изд. М., «Географгиз», 1959.
33. Цвейг С. **Звездные часы человечества. Собрание сочинений в семи томах, т. III.** Москва, «Правда», 1963.

Şüurun işinin tamamilə və ya qismən dayandığı müəyyən vaxt arasında baş verən fizioloji rahatlama vəziyyətin adı – yuxudur.

Tətbiqi futurologiya xəbərləri:

Voke Briat

Dəvə varsa – qoyun al

Çox vaxt belə olur ki, bir yuxu görmək niyyətiylə yatırsan, amma başqa yuxu görürsən. Məsələn, dəvə görmək istəyirsən – böv görürsən və bilmirsən nə edəsən. Xırda bir həşəratın nəhəng bir heyvana nə dəhli ola bilər? Yuxuda hər şey biri-birinə bağlıdır. Əgər dəvə sahibinə yuxuda böv yaxınlaşıb çənə sümüklərini tərpətsə, tez mal bazarından yeddi-səkkiz qoyun alıb dəvənin yanında saxlasın. Yoxsa ziyana düşə bilər.

Böv

Şəmsiyyə Tahirbəyova

Yuxunun öz vaxtı var!

Bu dəfə hörmətli alimin sözündə elmi əsaslıq açıq-əşkar şəkildə özünü göstərir. Bəli, dəvənin yeganə düşməni bövdür. Xilaskarı isə bövü ən ləziz qida sayan ev heyvanı – qoyundur. Buna görə vəhşi yırtıcılardan qorxmayan dəvə harda bövü görür hətta insanın ağalığı altına olsa belə qoyunun yanına qaçır.

Avrasiya dövələrin əjdadı olan vəhşi dəvənin (*Camelus ferus*) nəslə bu gün Monqolustanın və Doğu Türkünstanın ən ucaq, daşlıq, susuz, vəhşi yırtıcılarla dolu, amma böv yaşamayan yerlərdə məskən salıb. Törəmələri isə şütür (*Camelus bactrianus*) və cəməl (*Camelus dromedarius*) sərbəst yem tapa bilsələr də qoyun sürülərin yanındadır.

Ötən saylarımızda (“**Baktrian**”, Yay 2025) tətbiqi futurologiya xəbərlərində “**Yuxunuza dəvə giribse...**” və “**Tək dəvədən karvan olmaz!**” (“**Baktrian**”, Payız 2025) təqdim olunmuş yuxu görmək üslubundan istifadə edərək 698 ABŞ-dan və 1 Azərbaycandan oxucumuz yuxuda 1996-cı ildə buraxılmış 25000 tugrig dəyərində (nominal) sikkəni görüblər. Yəni indiki azərbaycan manatı ilə 12 manat (nominal). Əgər yuxunu 1996-cı ildə görsəydilər bu məbləğ cəmi 56 qəpik edərdi.

Qoy yuxunuz şirin olsun, rəyanız çin çıxsın, niyyətiniz mənzilə çatsın!

Yuxuda nə görsəniz bizə deyin

Бакинские встречи

В сентябре и начале октября 2025 года в Баку прошло несколько встреч учёных – членов Международной Академии Системологии из Астаны, Баку, Габалы, Гаха, Москвы, Роттердама, Стамбула, Ташкента. Серия консультационных совещаний, в которых приняли также on-line участие члены академии из Германии, Молдовы, США, Финляндии, Израиля перемежалась с оригинальными и разнообразными исследовательскими экскурсиями, например, с посещением мастерской-музея материализации образцов общетюркского нематериального наследия в керамике Мир-Теймура Мамедова или же пешим походом по маршруту влияния немецкой, американской, французской и советской архитектуры середины и второй половины XX века на градостроительство в городе Баку.

В результате консультаций была сформирована программа действий академии на 2026 год. О мероприятиях этой программы читатели издания «**Baktrian**» будут ознакомлены на протяжении года. Информационное письмо-приглашение для участия в двух из них опубликовано ниже.

Секретариат МАС.

Информационное письмо-приглашение

Уважаемый коллега!

Международная Академия Системологии (<https://usakad.org>) в рамках III Международного Системологического Конгресса совместно с публичным изданием “Baktrian” (<https://www.usakad.info/Baktrian/>) в 2026 году проводит в очном и on-line формате следующие научные мероприятия:

Неделя теологии памяти академика Гусейна Джавадова (14-19 июля, Баку).

Всемирная футурологическая конференция (21-27 сентября, Баку).

Для участия в этих мероприятиях пройдите регистрацию по адресу: <https://usakad.info/3CONGRESS>, а именно скачайте, заполните и пошлите форму регистрационной карточки участника на почту оргкомитета конгресса (3katiblik@gmail.com) или секретариата академии (usakadsek@gmail.com).

Официальное письмо-приглашение будет Вам отправлено на Ваш e-mail.

Состав оргкомитета конгресса и востребованного Вами мероприятия (<https://usakad.info/gallery/3congress-comite-ru.pdf>)

Календарь востребованного мероприятия (<https://usakad.info/gallery/teqvim-semana-ru.pdf> и/или <https://usakad.info/gallery/teqvim-futura-ru.pdf>)

Форматы участия в мероприятии (<https://usakad.info/gallery/format%20semana-ru.pdf> и/или <https://usakad.info/gallery/format%20futura-ru.pdf>)

Требования к тезисам докладов (<https://usakad.info/gallery/teleb-ru.pdf>)

Оргкомитет III Международного системологического конгресса: 3katiblik@gmail.com

Секретариат Международной Академии Системологии: usakadsek@gmail.com

Симпозиум «Альтернативная энергетика будущего»

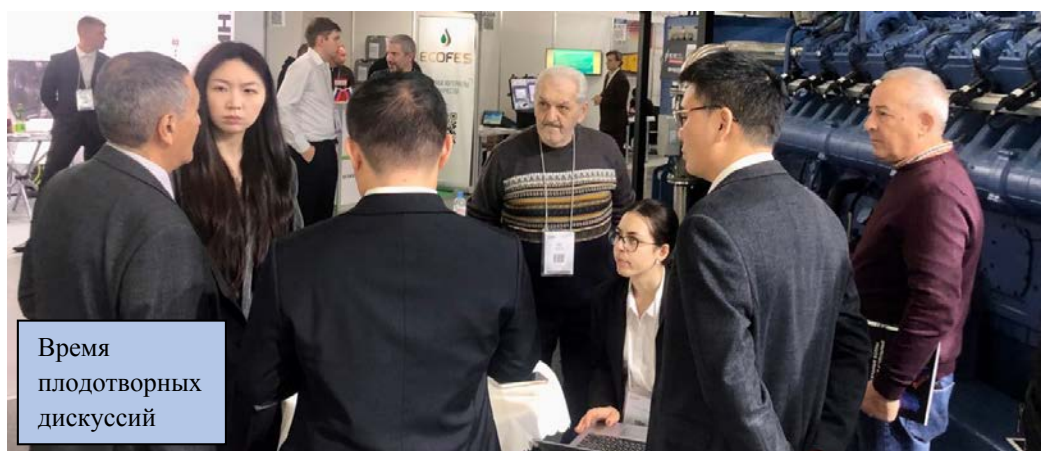
22 октября в Москве прошёл организованный Московским филиалом Международной Академии Системологии (МФ МАС) симпозиум «Альтернативная энергетика будущего» на тему «Актуализация реализации оригинальных эффективных проектов академии в сфере альтернативной энергетики». На симпозиуме выступили президент МАС академик Назим Курбанов, вице-президент МАС академик Гюмрах Валиев, экс-президент МАС академик Ильгар Исмаилов и автор этих строк.

Перед началом симпозиума члены Московского филиала МАС посетили юбилейную выставку промышленного котельного, теплообменного и электрогенерирующего оборудования Heat&Power – ключевого события для профессионалов сектора малой энергетики. Эта выставка в Международном Выставочном Центре «Крокус Экспо» собрала более шестидесяти экспозиций компаний, специализирующихся на разработке и выпуске промышленного котельного оборудования, использующего различные виды топлива, теплообменного и вспомогательного оборудования, генераторов, электростанций, двигателей и турбин, оборудования и решений для сервисного обслуживания и ремонта, оборудования для майнинговых центров.

Члены Московского филиала Международной Академии Системологии (слева направо):
И.Исмаилов, Н.Курбанов, Г.Валиев и Г.Алиев

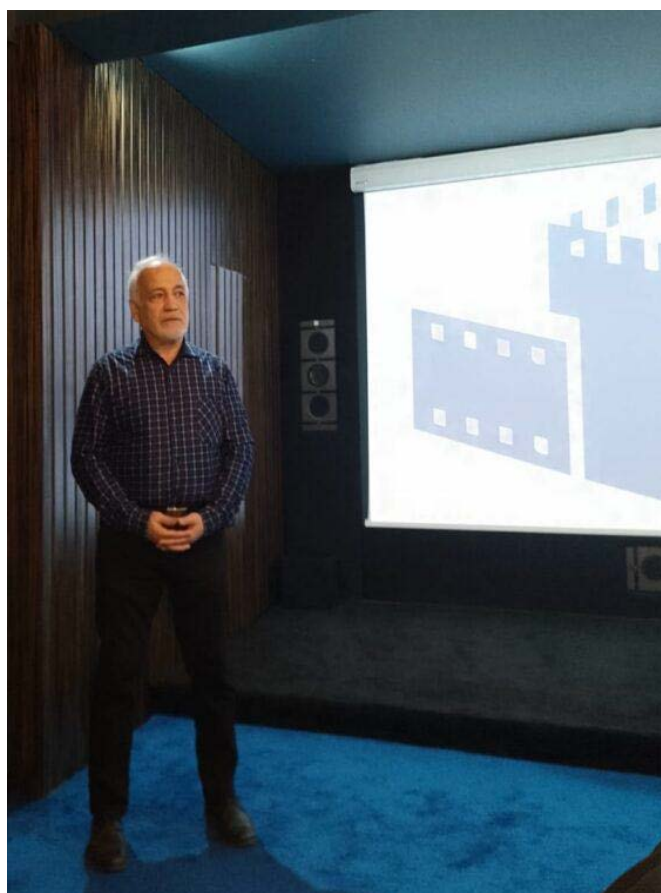
Время
плодотворных
дискуссий

Обсудив доступность энергии для бизнеса, пути собственной генерации в аграрной промышленности, тарифы и экономику малой генерации, достоинства и недостатки современных технологий локальных энергосистем, энергетическую составляющую инфраструктур, необходимость генерации сжиженного природного газа, а также потенциал и особенности внедрения проектов оборудования автономных электростанций в труднодоступных районах, производства сжиженного природного газа, для малых производств и буровых установок в районах без инфраструктур, использования попутного нефтяного газа, метана из

угольных пластов, отходящих (хвостовых) газов, образующиеся в ходе промышленных, плавильных и других производственных процессов, использования горючего газа, образующегося в результате микробной ферментации органических веществ в анаэробных условиях в качестве дополнительных источников для производства электроэнергии, симпозиум принял решение активнее расширять предложение более эффективных и не менее оригинальных проектов МАС (www.usakad.biz). Однако полный комплект материалов по разработке опытного образца оборудования по проекту «Высокоэффективное преобразование низкопотенциального тепла в электричество» было решено до размещения на сайте академии, хранить в бежевом портфеле академика Назима Курбанова.

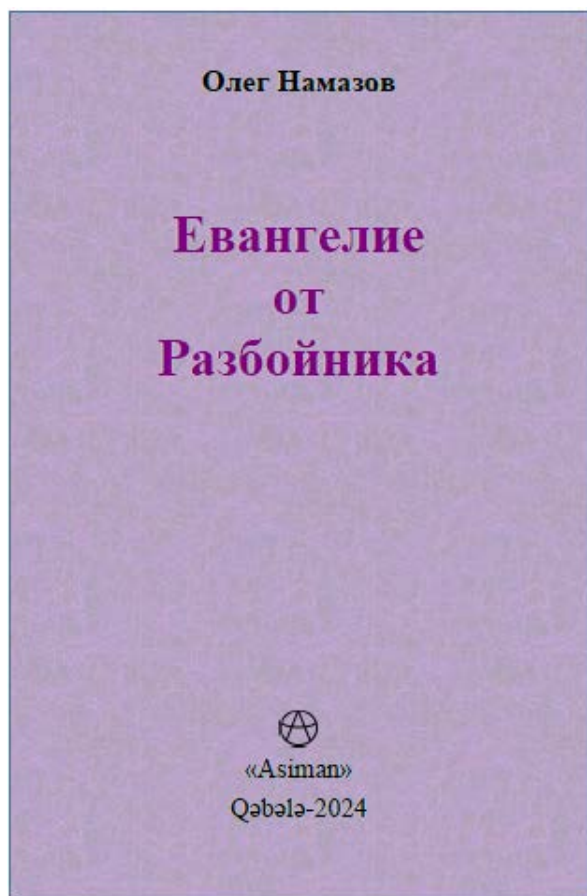
Гашим Алиев,
*руководитель Московского филиала
Международной Академии Системологии*

«İldönümü»

Noyabrın 13-də
Kinematografiyaçılar
İttifaqında Beynəlxalq
sistemologiya
akademiyasının üzvü
rejissor Ali Namazın
(Oleq Namazov) çəkdiyi
“İldönümü” adlı
qısametrajlı bədii filmin
ilk nümayişi keçirilib.

Real həyatda çox
vaxt baş verən hadisələr
əsnasında çəkilən dərin
mənalı bədii filmin
təqdimatında akademiya
tərəfindən fəlsəfə elmləri
doktoru Elmira Abbasova
iştirak edib.

Али Намаз

**Об
«Евангелие
от
Разбойника»
Олега
Намазова**

В повествовании, охватывающим современность, рассказывается и о том, как благодаря научно-техническим разработкам становится возможным наблюдать глубокую древность, по-новому осмысливать значение важных эпизодов Евангелия, которые были обойдены вниманием цивилизации на протяжении последних 2000 лет.

Во всяком случае, никогда за всё существование священных книг данная тема не рассматривалась.

Идея в том, что преступления бывают относительно благородные и мерзко-отвратительные.

Эту мысль преподавал людям Иисус Христос, распятый между благородным преступником и преступником, проклиная Спасителя.¹

¹ Ев. От Луки глава 23.

Надо понять, что разбойник, которому Иисус сказал: «Ныне же будешь со Мной в Раю» был последним человеком, который получил посвящение от Христа непосредственно.

Повесть связана 35 главами, в которых, помимо далекого прошлого, отображены эпизоды жизни персонажей, действующих с 90-тых годов 20 века и до 20-тых годов 21 века.

Основное место происходящих событий – город Баку в период социальных расслоений общества. Жизнеутверждающие встречи героя произведения с выдающимся деятелем мирового кинематографа, Рустамом Ибрагимбековым.

Осмысление невидимых основ жизни происходит в герое от встречи к встрече с яркими людьми, оставившими след в той или иной сфере человеческого общежития. Политики, бизнесмены, художники, актеры.

Эти встречи продолжаются во время его поездки в Москву.

Погружение главного персонажа в дебри преступного мира и суждения о причинах его существования приносят дополнительные штрихи в опыт его познания общества.

Его участие в процессе посвящения одной из тайных масонских лож проявляется совсем не случайно.

Нелишне привести пару мнений читателей, познакомившихся с произведением. Один из них – ученый и известный мастер пера, другой – талантливый литератор, действующий на дипломатическом поприще.

«Повесть представляет собой высокохудожественное произведение, закамуфлированное под конгломерат особого видения конкретного среза современности, берущего своё начало в отголосках событий многовековой древности.

...Книга является прекрасным вспомогательным средством для выхода из депрессивного состояния. Рекомендуются прочитать дважды. Один раз без остановки от начала до конца. Второй раз вдумчиво, не более одной главы ежедневно»

«Только что дочитал Вашу повесть, скажу честно – читается легко и немало впечатляет. Тема изложена несколько сумбурно, но хронология соблюдена и отчётливо просматривается автобиографичность, несмотря на то, что повествование выдержано от третьего лица. Живое довольно произведение, ничего нельзя возразить, поздравляю Вас!

Единственное, что настораживает – это имена, озвученные в повести. Многих знаю лично: народ известный и капризный, захотят ли они такой популярности (в чём многие из них нуждаются)? Но тут немного другая плоскость медийности.

В целом же – мои искренние поздравления»

Вниманию читателя предлагается не просто необычное произведение, чем грешат модные у определенной публики, писатели, любители делать акцент, лишь на оригинальности и эпатаже. Не просто, новое слово в области теологии. Не просто, свежая струя, вырвавшаяся из различных глубин эзотерических традиций.

Но разворачивается повествование, пронизанное правдой жизни, которую передать могут и смеют не многие. Ко всему прочему, оно обрамлено ожерельями мыслей, изысканными кружевами создавая мир ярких событий.

События эти могут захватить лишь воображение, в котором архетипы принципов Человека сохранены в тайниках подсознания, в геномах ДНК, в нейронах подкорки головного мозга.

Во время чтения повести в таком воображении неминуемо возникает резонанс, открывающий новые перспективы для развития «я» каждого, приобщившегося к чувство-мысли-поток.

Мир событий, который на глянцево-википедийности остается лишь поверхностным слоем, открывается более глубоко во всем драматизме и комизме многообразных кармических завязок и развязок.

Как научные специалисты исследуют тайны водных глубин океана и различных его обитателей, от мелких рачков и моллюсков до гигантских спрутов и огромных акул, так возможно и разумные существа (не обязательно, белковой формы образования) из Космоса изучают нас, населяющих планету, обрамленную воздушным океаном.

Христос, являясь не только персонажем Библии, Корана и буддийских свитков, действует как высший принцип божественного в сердцах людей. И потому, невзирая на различие названий, в самом действии он проявляется неизменно.

Он открывает последнему своему ученику тайны пришествия Своего. Для иудеев – Мессия, для мусульман – Махди, для буддистов – Майтрейя, для индуистов – Калки, для зороастрийцев – Саошьянт.

Приведем фрагмент из повести, содержащий экспликацию проекта.

«Глобальный посыл мысли для воплощения идеи в том, что сейчас (как, впрочем, и 10, и 100 лет назад) мир захлестнут агрессией насилия, преступности, а преступность всегда делилась на две части. Одна – это самые мерзкие поступки, отвратительно бесчеловечные, а другая – относительно благородная.

Благородная часть имеет своим ориентиром и внутренним оазисом робин гудовское видение мира (и в связи с этим соответствующие взаимоотношения с ним), и содержит зёрна романтического и, по-своему справедливого начала. Сюда относятся: Спартак и Франсуа Вийон, Кёр-оглы

и Котовский, Картуш и Зорро, Тадас Блинда и многие другие. Почти каждая страна имеет своих благородных разбойников.

У неблагородных отсутствует понятие чести, справедливости, человечности. Эти могут продать свою мать, изнасиловать невинного ребенка, убить человека без оснований, предать ближнего своего.

Теперь пришло время, о котором сказано во всех «основных» религиях. Метафорически говоря, сегодня происходит кульминационный момент Армагеддона и все, кто на стороне Всевышнего Единого во всем разнообразии, должны скоординировано воспроизвести миссию, как свою индивидуальную, так и общую.

Подтверждением истинности, а не очередного узко ограниченного сектанства, является то, что сказано в священных писаниях христиан, иудеев, буддистов, индуистов, мусульман, про Мессию, Мехди (алейкум ас-салам), Калки-Аватару, Будду Майнтрейю.

В Библии описаны приметы Его пришествия: «Приду нежданно, как тать» (вор – по-старославянски). В толковании «Евангелия от Разбойника» это значит, что когда все лидеры-вожди преступных кланов (Коза-Ностра, Якудза, Воры в Законе, Триады) объединят свои усилия в направлении уничтожения мусора, т.е. неблагородных преступных элементов с нашей Земли-матушки, то об этом немедленно будут знать секретные службы развитых стран. И тем самым вторая примета будет проявлена – это о том, что мгновенно, как молния разрезает небо перед громом, будет пришествие Мессии. Резюме этой информации будет немедленно подано т.н. комитету 300. И их лучшие представители так же пойдут на конструктивный контакт с эгрегором Мессии.»

Библейская метафора о молнии от края до края неба, здесь означает вспышку важнейшей информации, которую мгновенно получают хозяева ресурсов планеты.

Желающие насладиться книгой
«Евангелие от разбойника»
в электронном формате могут сделать это
посредством сайта www.usakad.biz

Between Self-Determination and Territorial Integrity – An Unresolved Conflict in International Law

By Asaf Askarov

In modern international law, two fundamental principles lie at the heart of many political debates and global conflicts: the right of peoples to self-determination and the territorial integrity of states. Both are cornerstones of the international order – yet they often stand in direct opposition to one another.

These contradictions frequently lead to violations of international law and even armed confrontations. Legal

expert Asaf Askarov explores the nature, contradictions, and practical application of these principles, drawing on real-world examples such as the conflicts in Nagorno-Karabakh, Catalonia, Bosnia, Abkhazia, and South Ossetia.

Two Principles, One Dilemma

The principle of territorial integrity protects the sovereignty and borders of existing states. Interference in the internal affairs of a country is prohibited under international law, except in cases involving the protection of human rights.

Meanwhile, the right of peoples to self-determination guarantees every nation or ethnic group the freedom to determine its own political status. This principle was crucial in ending colonial rule and enabling the emergence of new states—such as the fifteen republics that gained independence after the collapse of the Soviet Union. Yet, remnants of colonialism persist today, as seen in remaining French territories in Africa.

When an ethnic group within an existing state seeks independence, however, these two principles collide. The result is often separatist movements, political instability, and international tension.

The Case of Nagorno-Karabakh

One of the clearest examples of this contradiction is the Nagorno-Karabakh conflict. Armenian separatists invoked the right to self-determination, despite the fact that the region is internationally recognized as part of Azerbaijan. The United Nations and other global organizations have repeatedly affirmed this status.

According to Askarov, this represents a misuse of the self-determination principle: “The right to self-determination does not imply the right to create a new state within an existing one,” he explains. Nevertheless, Armenian forces occupied around twenty percent of Azerbaijani territory for more than two decades – often with the tacit support of major powers.

International Law Between Ideal and Reality

Askarov emphasizes that the true challenge lies not in the principles themselves but in their fair and consistent application. Justice, mutual respect, and cooperation, he argues, must form the foundation of international relations if a stable and just world order is to be achieved.

To maintain a balance between territorial integrity and the right to self-determination, Askarov calls for reforms within the United Nations. Decision-making structures must become more democratic and transparent to prevent political manipulation and power imbalances.

Conclusion

The tension between self-determination and territorial integrity remains one of the greatest challenges in international law. For Askarov, the solution lies in dialogue, international cooperation, and an end to political double standards.

“Major powers and international organizations must not exploit these principles for their own political purposes,” warns the international law expert. His analysis offers valuable insights not only for professionals in politics and law but also for anyone seeking to understand the dynamics of modern global conflicts.

Author: **Asaf Askarov**, Expert in International Law

İlqar İsmailov
Bahadur Tahirbəyov

Elm menecerləri, elm rəsmiləri, elmi fəaliyyət təşkilatçıları, tədqiqatçılar, ixtiraçılar, müəllimlər və alimlər arasında qarşılıqlı anlaşıma üçün yaddaş
(*"Rus-azərbaycan elmi terminlərin izahlı lüğəti"nin nəşrinə aid*)

Açıqlama: Bu məqalə mahiyyətə bir cüt (rusca-azərbaycanca və azərbaycanca-rusca) elmi terminlərin lüğəti, o cümlədən elmi terminlərin tərcüməsi, götürülməsi, dəyişdirilməsi, istifadəsi və yayılmasının bəzi problemləri ilə tanış olmaq imkanı verir.

Açar sözlər: epistemologiya, termin, tərcümə, borc alma, lüğət

Аннотация: Данная статья по сути представляет собой возможность ознакомиться с парой словарей терминов науки (русско-азербайджанским и азербайджанско-русским), а также некоторыми проблемами перевода, заимствования, замещения, использования и диффузии научных терминов.

Ключевые слова: эпистемология, термин, перевод, заимствование, словарь

İnsanın fəaliyyəti məqsədli hərəkət olaraq müxtəlif dərəcədə əməkdaşlıq, kollektiv iştirak, kaos, sosial təsir və s. keyfiyyətlərə malikdir. Bu cür çox sahəli insan fəaliyyətinin bu nəşrdə yalnız elmi fəaliyyət, daha doğrusu, onun bəzi tərəfləri araşdırılır.

Elm müəyyən qaydalarla təşkil edilən fəaliyyətdir. Yəni elmi fəaliyyət əgər qaydalar varsa sistemlidir. Bu isə öz növbəsində o deməkdir ki, sistemlərin epistemoloji təsnifatı elmə insan fəaliyyətinin növü kimi tətbiq oluna bilər, ona görə ki, hər bir varlıq elmin obyektı ola bilər. Elmin subyektlərini üç sinfə bölmək olsa belə: tədqiqatçı, alim və doqmatistlər (reallıqdan ayrılmış kitabpərvərlər), subyektin obyektə tətbiq etdiyi hərəkətlər, reallığa tətbiq olunan "orijinal-model" cütlüyü prinsipi əsasında aydın və kəskin şəkildə dörd sinfə bölünür. Bu siniflərin hər biri müəyyən bir elmi fəaliyyət növünə əsaslanan xüsusi terminlər qrupu ilə əlaqələndirilir (Şəkil 1).

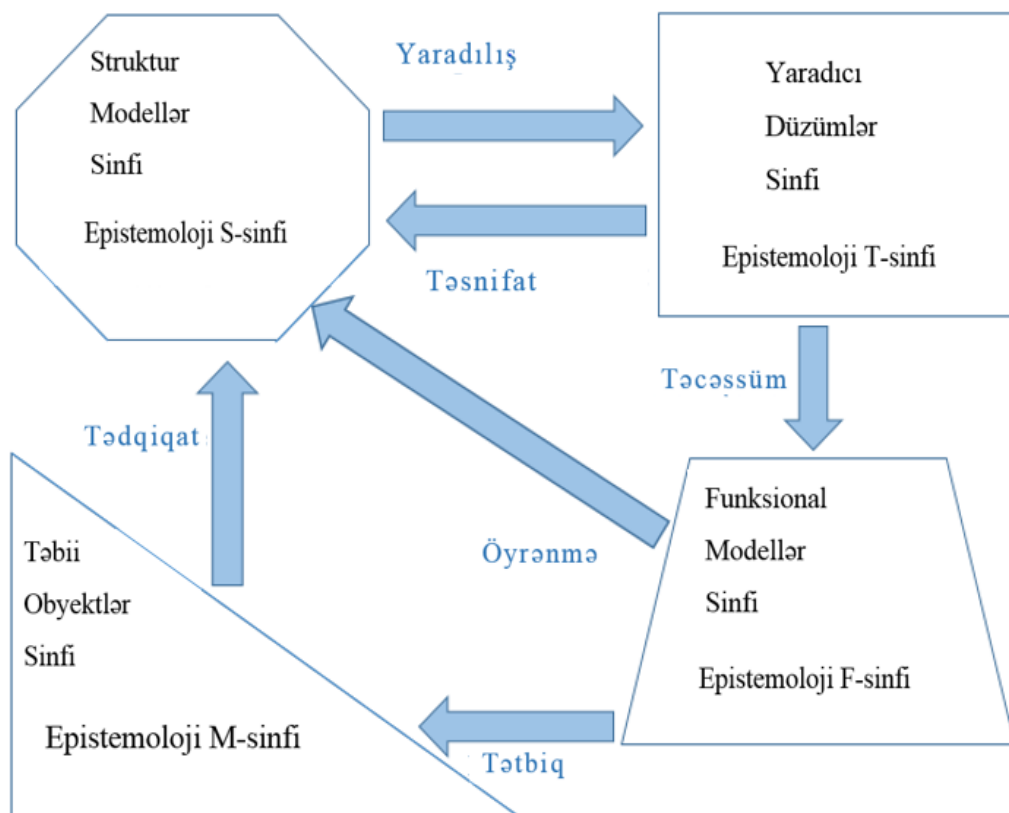
Birinci sinfə tədqiqat (aydınlaşdırma) daxildir. Bu sinif təbiət obyektlərinin tədqiqatçının – elm subyektinin şüurunda dəfələrlə təkrarlanan (və ya əsaslı şəkildə təkrarlanan) əksidir. Tərifinə görə heç bir model öz orijinalını tam əks etdirə bilmədiyi üçün hər bir tədqiqat aktı belə bir əksin nümunəsi, onun məcmusu isə təbii obyektin subyektiv modeli, başqa sözlə, struktur modeli hesab edilə bilər.

İkinci sinif, yaradılan və yaradılmış struktur modellər olan orijinalar üzərində bir varlıqlara, yaradıcı konstruksiyalara birləşdirilməsi yolu ilə başqa modellərin yaradılmasıdır. Əks proses də mövcuddur – təsnifat, yəni özünün yaratdığı düşüncəvi strukturların hansısa oxşarlıq xüsusiyyətinə görə siniflərə birləşdirilməsi və ya bölünməsi. Bu proseslərin birinə yaratma, o birinə isə araşdırma demək olar.

Üçüncü sinif yaradıcı konstruksiyaların fiziki reallıqda təcəssümündən, yəni onların faktiki maddiləşdirilməsindən ibarətdir.

Dördüncü sinif bəlkə də ən maraqlısıdır. Bu sinfə də tədqiqat daxildir, lakin yalnız insan tərəfindən yaradılan obyektlərin, yəni onların insan tərəfindən həqiqətən yaradıldığı dəqiq məlum olan obyektlərin tədqiqi. Belə bir tədqiqat üçün xüsusi bir termin var – öyrənmə. Təbii obyektlərin ətraf mühitinə daxil olan bu cür obyektlər onu dəyişdirir ki, bu da yeni mühitdə maddi obyektlərin qarşılıqlı təsirinin yeni aydınlaşdırmalarını və araşdırmalarını tələb edir.

Şəkil 1. Elmdə subyektin obyektə tətbiq etdiyi hərəkətlərin epistemoloji təsnifatı.

Deyəsən bu halda hər şey aydındır. Lakin bir çox alimlər anlayışları qarışdırır və müxtəlif epistemoloji siniflərə aid terminləri sinonim kimi istifadə edirlər ki, bu da təkcə nəşrlərdə deyil, həm də elmi və təşkilati fəaliyyətlərdə xaos yaradır. Təəssüf ki, alimlərin əksəriyyəti araşdırma və öyrənmə arasında aşkar fərq görmürlər. Elmin təşkilatçıları və menecerləri çox vaxt elmi birliklərin və ya tədbirlərin məqsəd, statusu və vəzifələrini qarışdırırlar.

Terminlərin tərcüməsi və götürülməsi terminoloji qarışıqlığa əlavə töhfə verir. Son zamanlar semantik deyil, hərfi tərcümə praktikası inkişaf edib, eyni zamanda terminlərin izlənməsi – kontekstdən çıxarılan, bir dildə yaradılan sözlərin başqa dildəki mətndə tərifsiz işlədilməsi də orijinalın mənasını təhrif edir. Üstəlik, bu cür borclanma hətta ana dilində müvafiq termin olduqda belə baş verir.

Leksik varlıqların termin kimi, yəni başqa dildən götürülüb-almamasından asılı olmayaraq, onların qabaqcadan tərfi olmadan istifadə edilməsi, elmiliyin belə yanlış nümayişi (qelerterlik), başqa sözlə, elmi ifadələrin müəllif tərəfindən əsaslandırılmamış elməbənzər konstruksiyalarla əvəzlənməsi istər-istəməz təqdimatın qeyri-dəqiqliyinə, nəticədə elmi təmaslara, ünsiyyətlərə müdaxilələrə gətirib çıxarır.

Çox tez-tez tamamilə başa düşülən bir söz başqa bir dildən götürülmüş eyni mənanı daşıyan sözlə əvəz olunur. Bu zaman, ana dilində alınma sözün bir neçə tamamilə fərqli məna daşıya biləcəyinə diqqət yetirilmir. Bu o deməkdir ki, eyni sözün eyni dildə ünsiyyət quran bir neçə qrup elm adamları tərəfindən alınma bilməsi, lakin fərqli semantik mənada götürülüb işlənilməsi prinsipial olaraq mümkündür. Beləliklə, eyni söz müxtəlif semantik yüklər daşıya və müxtəlif terminlər kimi işlənə bilər.

Elmi nöqteyi-nəzərdən maraqlıdır, lakin terminologiyanın tətbiqi sahəsində ana dilində terminin olmasına baxmayaraq, eyni vaxtda müxtəlif dillərdən paralel alınmaların olması, eyni məna daşıyan terminlər kimi istifadə olunması təəssüf doğurur. Belə hallarda ana dili termini demək olar ki, həmişə arxa plana keçir, istifadədən çıxma bilər və ya sadəcə olaraq yüksək ixtisaslaşmış sahədə təcrid oluna bilər.

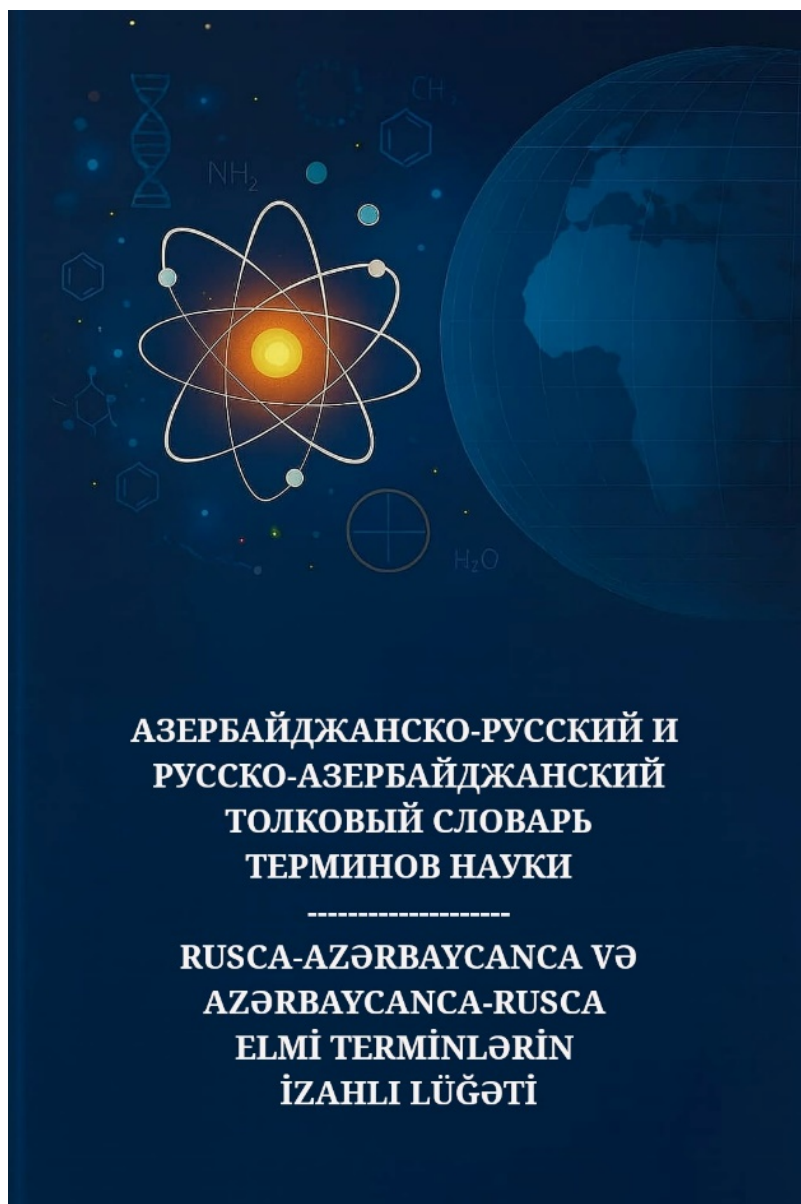
Maşın tərcüməsi texnologiyası terminoloji qarışıqlığa öz payını əlavə edir. Texnologiya nə qədər mükəmməl olsa da, tərcüməsi bir neçə semantik məna daşıya bilən terminin dəqiq təsviri verilmədikdə maşını qınamaq olmaz. Mövcud mənalardan hansının kontekstə daha uyğun olduğu maşın üçün aydın deyil.

Nəhayət, terminin dəqiq semantik təsviri həm də ona görə lazımdır ki, terminlərin eyni dil daxilində, lakin bir ünsiyyət sahəsindən digərinə sürüşməsi kimi təbii proses var. Tutaq ki, elmi fəaliyyət sahəsindən iqtisadi, məişət, siyasi... və ya sadəcə olaraq bir elmdən digərinə.

Mahiyyətə qarşıdan gələn “Elmi terminlərin rusca-azərbaycanca lüğəti”nə ön söz olan bu məqalə öz nəşrlərində rus və azərbaycan dillərindən

istifadə edən elm sahəsinə yeni gələn mütəxəssislərlə qarşılıqlı anlaşmadakı qeyri-dəqiqliyi və xaosu azaltmaq məqsədi daşıyır.

Kitabla www.usakad.biz elektron səhifəsi vasitəsiylə tanış olmaq mümkündür.

Yuxarıda qeyd olunanlar həm rusdilli, həm də azərbaycandilli elmi əlaqələrə və ünsiyyətlərə eyni dərəcədə aiddir. Rus dilində Avropa dilləri, əsasən

fransız və alman dilləri vasitəsilə qəbul edilmiş qədim yunan və latın sözləri termin kimi istifadə olunurdu və istifadə olunur. Azərbaycan dilində rus dilindən qəbul edilmiş qədim yunan və latın sözləri, eləcə də vasitəçisiz və xeyli əvvəllər alınma ərəb sözləri termin kimi işlənmiş və istifadə olunmaqdadır. Son zamanlar həm rus, həm də Azərbaycan elmi mühitində ingilis dilindən gəlmə sözlərin nüfuzu nəzərə cəpırır. Bütün bunlar, əksər hallarda gəlmə sözləri qəbul edən dillərin doğma eyni mənə daşıyan terminlərə malik olmasına baxmayaraq baş verir.

Məsələn, rus dilində "analiz" demək olar ki, həmişə rahatlıqla yerli "пазбоp" yəni "dənələnmə" sözü ilə əvəz edilə bilər. Mayələrin və ya qazların tərkibinə gəldikdə, "analiz" termini daha yaxşı istifadə edilə bilər. Ancaq digər kontekstlərdə "пазбоp"dan istifadə etmək daha rahat və uyğundur. Buna baxmayaraq, terminlərin yayılması səbəbindən "analiz" həm gündəlik həyatda, həm də təhsildə geniş istifadə olunur.

İndimizdə azərbaycan dilində işlədilən "analiz" rus dilindən götürülmüş və daha əvvəl ərəbcədən götürülmüş və mənimsənilmiş "təhlil"in dublikatıdır. Elmi istifadədən demək olar ki, tamamilə itmiş qədim ortağ türk termini "divan" isə fars və ərəb dillərindən Qərbi Avropa dillərinə keçmiş və orada ilkin mənasını tamamilə itirərək, rus dilindən bir mebel əşyası adı kimi geri qayıtmışdır. O zamanlar hələ də cahil avropalıları hörmətli alimlərin nə düşündüklərindən çox, onların nəyin üstündə oturduğu maraqlandırır.

Lüğət, həmçinin yeni yaradılmış terminlərin istifadəsi ilə yanaşı, orijinal terminləri elmi istifadəyə qaytarmağa çalışır.

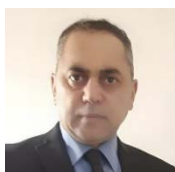
Bununla belə, bu məqalə də bütün lüğət kimi, elmi mühitdə subyektlər üçün müəyyən davranış qaydalarını özləri üçün əlverişli formada tərtib etməyə çalışan, eyni zamanda həm termin kimi istifadə olunan sözlərin mahiyyətinə, həm də formalaşmış elmi ənənələrə çox vaxt diqqət yetirməyən müxtəlif elm xadimlərinə köməklik göstərmək məqsədi daşıyır. Müəlliflər ümid edirlər ki, lüğət bütövlükdə elm rəhbərləri, elm rəsmiləri, elmi fəaliyyət təşkilatçıları, tədqiqatçılar, ixtiraçılar, müəllimlər və alimlər arasında qarşılıqlı anlaşma üçün dəstək və xatırlatma rolunu oynayacaq.

Xülasə: Tərcümənin düzgünlüyündən və ya alınma məqsədəuyğunluğundan asılı olmayaraq terminlərin ilkin olaraq müəyyən edilmədən işlədilməsi əslində elmiliyin (yalançı elmiliyin) nümayişidir. Terminin dəqiq semantik təsviri və ya belə tərifə istinad istənilən elmi nəşrin zəruri tərkib hissəsidir.

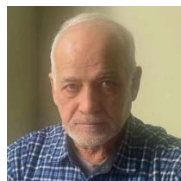
Резюме: Использование терминов без предварительного их определения является проявлением дилетантизма и наукообразности. Точное семантическое описание термина или ссылка на такое определение являются необходимым компонентом любой научной публикации.

Who is who?

Asaf Askarov
Beynəlxalq Sistemologiya Akademiyasının müxbir-üzvü
(Deutschland)
E-mail: askarov75@gmx.de

Oleg Namazov
Писатель, сценарист, журналист, режиссёр, актёр

Bahadur Tahirbäyov
Akademiker, Großmeister

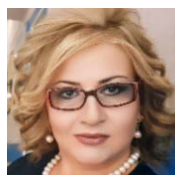
Ramiz Deniz
yazışı və tədqiqatçı

Cəməl Şütürlü
(«Baktrian»)
Евразийский эгрегор научных и культурных знаний
Ареал: Туран

Şəmsiyyə Tahirbəyova,
sistemologiya doktoru, Beynəlxalq Sistemologiya Akademiyasının müxbir-üzvi

Firengiz Asgar kızı Rüstamova
Ezoterik doctor
firengiz.rustamova@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0005-8800-9011>

Voke Briat,
Futuroloq
(Paris)

İsmailov İlgar
akademik, Beynəlxalq Sistemologiya Akademiyasının həqiqi üzvü

Aliyev Gashim Mamed Dzhafar oglu
эксперт Международной Академии Системологии, зам.председателя Совета Национально-культурной автономии азербайджанцев г.Москвы
+79263526047 E-mail: aliyev_gashim@mail.ru

Baktrian

Elmi və mədəni bilikləri yayan dövrü nəşr

A periodical that disseminates scientific and cultural knowledge

Распространяющее научные и культурные знания периодическое издание

باکتریان

Бактриан

Baş redaktor (Editor-in-chief, главный редактор): **akad. Tahirbayov B.B.**

Redaksiya Şurası

Editorial Council

Редакционный Совет

Ağası Hun (Komrat, Gagauz Yeri, Moldova)

Asaf Askarov (Deutschland)

Firəngiz Rüstəmovə (Azərbaycan, Bakı)

Gambar Jafarov (Azerbaijan)

Ilgar Ismailov (Moscow) – vice chairman of the council

Kumrakh Valiev (Moscow, Russia)

Soltan Elbey Alibey oğlu (İsrail, Xayfa)

Redaksiya Heyəti

Editorial Team

Редакционная Коллегия

akad. Ularbek Omorov (Kyrgyzstan) –

жооптуу секретарь

şairə və jurnalist Nazli Agayeva (Azerbaijan)

– bədii redaktor

BSA m.-üzvü, sistemologiya doktoru Shamsiya

Tahirbayova (Azerbaijan) – elmi redaktor

asiantuntija Oleg Aliev (Suomi) – taiteellinen

toimittaja

akad. Asel Kurbanalieva (Kyrgyzstan) –

юридикалык консультант

Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində mətbu nəşrləri reyestrinə 2007-ci il noyabrın 15-də (qeydiyyat nömrəsi 2425) daxil edilib.

Ümumi tiraj – hədudsuzdur (istənilən şəxs nəşrin övraqından «Baktrian»ın hər bir buraxılışını printerdə çap edərək istifadə edə bilər).

Redaksiya istənilən şəxsə «Baktrian»da dərc olunan bütün yazıları yaxud onların hər hansı bir hissəsini müvafiq buraxılışa istinadən imkanı çatan üslubu ilə, o cümlədən başqa dillərə tərcümə edərkən, təkrar yaymağa icazə verir.

Redaksiya müəlliflərdən materiallarını yalnız elektron şəkildə qəbul edir.

E-mail: easa_academy@outlook.com

WhatsApp: +994503653000

Əlyazmalar qaytarılır.

ISBN: 978-9952-8442-5-2

Nəşr resenziyalıdır. Bəzi rəylər (resenziyalar) dərc oluna bilər.

«Baktrian»ın redaktorunun rəyi heç vaxt müəlliflərin rəylə bütöyün üst-üstə düşmür.

Reklam materiallarının məzmununa «Baktrian» məsuliyyət daşıyır.

«Baktrian»la işgüzar əməkdaşlıq quranlar:

Nəşrin növbəti buraxılışın vaxtı 2026-ci il martın 21-dir (🐉🐉01).

"Asiman". İ. 20.12.25. N.v. 4,8. Həcm 4,6 Mb. 106,0 min smb. Şrift: Times New Roman. Form. ISO B5.